

62127

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI

**BAĞIMSIZLIK SONRASI ÖZBEKİSTAN'DA SİYASAL
VE ANAYASAL YAPILANMA**

Yüksek Lisans Tezi

Murat KAYIKÇI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Danışman: Prof. Dr. İbrahim KABOĞLU

KOCAELİ - 1997

İÇİNDEKİLER

TABLolar	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
DÜNDEN BUGÜNE ÖZBEKİSTAN	4
I. 1917 ÖNCESİ	4
II. SOSYALİST DÖNEM	6
III. SOSYALİST SONRASİ GEÇİŞ DÖNEMİ	8
1. SİYASAL GELİŞMELER	8
a. Bağımsızlık Öncesi Siyasal Gelişmeler	8
b. Bağımsızlık Sonrası Siyasal Gelişmeler	12
2. ÜLKENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	17
3. TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER	21
a. Siyasal ve Ekonomik İlişkiler	21
b. Türk Modeli	23
c. Özbekistan - Türkiye İlişkilerinin Halk Bazında Değerlendirilmesi	25
İKİNCİ BÖLÜM	28
ANAYASAL SİSTEM	28
I. SİYASAL YAPI	29
1. Yasama	29
a. Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclisi	29
aa. Kuruluşu	29
bb. Görev ve Yetkileri	30
cc. Toplanması	32
dd. Görev Süresinin Bitimi ve Seçimden Sonraki İlk Toplantı	32
ee. Yasa Teklifi ve Kabulü	32
ff. Komite ve Komisyonların Oluşturulması	33
gg. Üyelikle İlgili Hükümler	33
b. Ali Meclis Başkanı	33
aa. Seçimi, Yardımcılar ve Görev Süresi	33
bb. Yetki ve Görevleri	34
2. Yürütme	35
a. Başkan	35
aa. Niteliği	35
bb. Seçimi	35
cc. Yapamayacağı İşler, Dokunulmazlık ve Andıçme	36
dd. Görev ve Yetkileri	36
ee. Başkan'a Vekalet Etme	39
b. Bakanlar Kurulu	39
c. İdare	39
aa. Karakalpakistan Cumhuriyeti'nin Statüsü	40
bb. Mahalli (Bölgesel) Devlet Hakimiyetinin Temelleri	41
aaa. Yerel Hakimiyet Organları	41
aaaa. Görevleri	41
bbbb. Vekillik ve İcra Organı: Valilik	42

aaaaa. Atama ve Görevden Alma	42
bbbbb. Görev ve Sorumluluk	43
cccc. Muhtarlık	43
3. <i>Yargı</i>	44
a. Genel Olarak	44
b. Yüksek Mahkemeler	44
aa. Anayasa Mahkemesi	44
aaa. Yapısı	45
bbb. Görev ve Yetkileri	46
ccc. Kararları	46
bb. Ali (Yüksek) Mahkeme	46
cc. Ali (Yüksek) Yönetim Mahkemesi	46
c. Mahkeme Düzeni	46
aa. Hakim	46
bb. Temel İlkeler	47
aaa. Mahkeme Faaliyetlerinin Açık Yapılması	47
bbb. Mahkeme Kararlarının Uygulanmasının Zorunluluğu	47
ccc. Mahkeme Dili	48
ddd. Sanığın Savunma Hakkı	48
cc. Başsavcı ve Savcı	48
II. HAK VE ÖZGÜRLÜKLER	49
1. <i>GENEL OLARAK</i>	49
2. <i>HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN DÜZENLENMESİ</i>	51
a. Genel Kurallar	51
b. Kişi Özgürlükleri ve Siyasal Haklar	52
aa. Kişi Özgürlükleri	52
bb. Siyasal Haklar	53
c. İktisadi, Sosyal, Kültürel Hak ve Özgürlükler	55
aa. İktisadi Haklar	55
bb. Sosyal Haklar	55
cc. Kültürel Haklar	57
d. Dayanışma Hakları	57
e. Hak ve Özgürlüklerin Teminatı	58
3. <i>ANAYASANIN DEĞİŞTİRİLEBİLİRLİĞİ</i>	59
III. ANAYASAL SİSTEMİN İŞLEYİŞİ	59
1. <i>TEK SÖZ SAHİBİ: KERİMOV</i>	59
2. <i>ANTI-DEMOKRATİK UYGULAMALAR</i>	62
3. <i>KAMUOYU ONAYI</i>	63
a. Siyasi Rejim Değişikliklerinden Duyulan Mennuniyet	64
b. Bugünkü Siyasi Sistemi ve Yaşamların Değerlendirme	65
c. Ülke Yönetimi İçin Tercih Edilen En İyi Siyasi Sistem	65
4. <i>YAPISAL DEĞİŞİM VE HEDEFLER</i>	66
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	69
EK*	71
ÖZBEKİSTAN'IN DEVLET YAPISI	71
KAYNAKÇA	75

TABLÖLAR

<i>Tablo 1.</i> Özbekistan'ın Oblast'larının Nüfus ve Yüzölçümü.....	18
<i>Tablo 2.</i> Özbekistan'da Halk ve Elit Kesimin TC 'ni Nasıl Tanımladığı.....	26
<i>Tablo 3.</i> Özbekistan'da Halkın ve Elit Kesimin TC'den Beklentileri.....	26
<i>Tablo 4.</i> Siyasi Rejim Değişikliklerinden Duyulan Memnuniyet.....	64
<i>Tablo 5.</i> Bugünkü Siyasi Sistemi ve Yaşamlarını Değerlendirme.....	65
<i>Tablo 6.</i> Ülke Yönetimi İçin Tercih Edilen En İyi Siyasi Sistem.....	65

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AY.m.	:Anayasa Madde
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
Bk.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
Haz.	:Hazırlayan
m.	:Madde
Neş.	:Neşriyat
s.	:Sayfa
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TC	:Türkiye Cumhuriyeti
TOBB	:Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
v.d.	:Ve Diğerleri
Yay.	:Yayınları
Yay. Has.	:Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Bağımsızlığından önce Sovyetler Birliği'nin onbeş birlik cumhuriyetinden biri olan Özbekistan, 20 Haziran 1990'da egemenliğini, 31 Ağustos 1991'de de tam bağımsızlığını ilan ederek birlikten ayrıldı¹.

Her ne kadar SSCB'de gelişmiş bir sosyalist toplum kurulduğu iddia edilse de², bu toplum birliğini ancak 1989 yılına kadar sürdürebilmiş, daha sonra ise birliğin dağılmasına engel olamamıştır. Ancak, SSCB'nin siyasal ve kültürel mirası, eski birlik cumhuriyetlerinde - ve bu arada Özbekistan'da da - fazlasıyla etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Örneğin, SSCB'deki tek parti ve sistemin başka bir partiye izin vermemesi³, diğer eski birlik ülkeleri gibi Özbekistan'da da batı tipi demokrasiye geçmede önemli bir engel teşkil etmektedir.

Bu politik miras ilk olumsuz etkilerinden birini, Özbekistan'da, bazı partilerin kapatılmasıyla gösterdi: 1991 yılında yapılan ilk başkanlık seçiminde Birlik Partisi'nin seçime girmesi yasaklandı. Sonuçta Halk Demokrasi Partisi ve Erk Partisi'nin katıldığı seçimde, Halk Demokrasi Partisi Lideri İslam Kerimov, oyların %86'sını alarak devlet başkanı seçildi. Daha sonra demokratikleşme yolunda bazı adımlar atılarak, 1992 yılında, çok partili bir parlamentoyu ve başkanlık sistemini öngören Özbekistan Anayasası yürürlüğe kondu.

İlk parlamento seçimi ise 25 Aralık 1994'de yapıldı. Ancak bu seçime Birlik ve Erk Partisi'nin de aralarında bulunduğu muhalif partilerin katılmasına izin verilmedi⁴.

¹ Özbekistan, Azerbaycan ayrık tutulursa - ki onun egemenlik ilan 23 Eylül 1989'dadır egemenliğini ilan eden ilk Türk Cumhuriyeti'dir.

² Gürbüz, Yaşar: *Anayasalar*, İstanbul 1981, s.189.

³ Göze, Ayferi: *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yay., 5. Bası, İstanbul 1989, s.310.

⁴ Exim Pazar: Ülke Raporu "Özbekistan", Yıl 2, Sayı 20, 1 Haziran 1995, s.29.

Değişik özgürlükler, vatandaşın hakkı değil, daha çok devletin görevi olarak ele alındığı SSCB anayasal yapısı⁵ içinde yıllarca yaşamış Özbek halkı ise, bugün hala, özgürlüğün ne anlama geldiğini tam olarak kavrayabilmiş değildir⁶.

Günümüze gelindiğinde, Özbekistan'da halen, iktidardaki Halk Demokrasi Partisi ve onun lideri İslam Kerimov'a karşı ülkedeki muhalefet susturulduğundan, ciddi bir rakip ya da muhalif parti bulunmamaktadır.

Yukarda yapılan saptamalar ışığında, bu çalışmada, bağımsızlıktan sonra Özbekistan'da siyasal yapı kabul edilen yeni anayasanın öngördüğü sistem iki bölüme (siyasal yapı, hak ve özgürlükler) ayrılarak incelenecektir. Ancak daha önce, dünden bugüne Özbekistan'ın tarihçesi, günümüzde Özbekistan'ın genel görünümü ve Özbekistan - Türkiye ilişkilerinin bulunduğu bir bölümde, Özbekistan'ın genel bir resmi çizilecektir. Asıl konu olan siyasal yapı ve hak ve özgürlükler her ne kadar ikiye ayrılarak incelse de, her iki bölümde siyasal yapı ve anayasanın öngördüğü sistem beraber verilerek, anayasal çerçeve ile "fiili durum" arasındaki farklara da değinilecektir. Siyasal yapı bölümünde yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılarak incelenecek olması, hem sistematik açıdan, hem de anayasanın yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılığı prensibini öngörmesi nedeniyle (AY.m.11) gereklidir.

Hak ve özgürlüklerin ele alındığı bölümde ise, önce anayasanın genel yapısı, daha sonra anayasadaki hak ve özgürlükler, en sonunda ise anayasanın değiştirilebilirliği konular sırasıyla incelenecektir. Anayasada yer alan hak ve özgürlükler üç ana kategoride (kişi özgürlükleri ve siyasal haklar - iktisadi, sosyal, kültürel haklar ve özgürlükler - dayanışma hakları) toplanarak, her kategoride bulunan hak ve özgürlükler, ayrılmadan, bir bütünlük içerisinde verilmeye çalışılacaktır.

Hem siyasal yapı, hem de hak ve özgürlüklerin ele alındığı bölümlerde kullanılacak bazı kelime ve kavramların daha geniş veya farklı anlamlar da taşıyabileceği gözönüne alınarak, o kelime ve kavramlardan sonra, parantez içerisinde Özbekçesi de

⁵ Akın, İlhan F.: *Kamu Hukuku*, Beta Yay., 7. Bası, İstanbul 1993, s.359.

⁶ Yaman, Ertuğrul: *Türk Dünyası*, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 5, Ocak 1994, s.16.

verilecektir. Ayrıca yollamada bulunulacak anayasa hükmü, yollamanın yapıldığı kelime veya paragraf sonunda yine parantez içerisinde belirtilecektir.

Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'da Siyasal ve Anayasal Yapılanma adlı bu çalışmada konu ile ilgili bilgi, farklı görüşler ve orjinal yorum ve saptamaların, beraber ve belli bir sistematik içerisinde verilmesi, çalışmayı amacına ulaştıracaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNDEN BUGÜNE ÖZBEKİSTAN

I. 1917 ÖNCESİ

Tarihte Özbek adına ilk olarak 1313 tarihinde Altun Orda devletinin başına geçen Öz Bek Han ile rastlanmaktadır. Özbek adının da buradan geldiği belirtilmektedir⁷. Böylece 1313-1340 yıllarından sonraki bu tarihler Öz Bek Han'ın hükümdarlığı dönemidir- Altun Orda devletinde Öz Bek Han'a bağlı kitleye Özbek denmeye başlanmıştır. Abu'l-Hayr Han (Buhara Hanlığı) dönemi (1428-1468) ve şeybaniler döneminde (1500-1597) en parlak dönemlerini yaşayan Özbekler, daha sonra 1740'a kadar sürecek bir kargaşa dönemine girmiştir. 1740'ta İran şahı Nadir şah'ın Buhara'yı ele geçirmesiyle ve 1748'de de Ebu'l Feyz Han'ın öldürülmesiyle Özbek hanedanı sona ermiştir. 1753'te Buhara'nın başına Muhammed Rahim geçerek Mangit Hanedanı devri başlamış ve bu hanedandan Abu'l-Ahad zamanında (1885-1910) Buhara tamamıyla Rus nüfuzuna girmiştir. Oğlu Alim Kul saltanatından sonra ise Buhara devleti ile birlikte tüm Türkistan ortadan kaldırılmıştır⁸.

1917 ihtilalinden sonra gelişen olaylara geçmeden önce, Çarlık Rusya'sının Türkistan Hanlıklarını işgal ettikten sonra kurduğu baskı ve sömürü rejiminden kısaca bahsetmek gerekir.

19. yüzyılda başlayan Rus göçü ile birlikte Türkistan'da, Rusça, yerli kültür üzerinde ani bir etki yaptı. Özbek aydınlarının Rusça öğrenmesi ve Rus klasiklerini kendi dillerine çevirmesi, Rus kültürünün Özbek kültürüne daha derinden nüfuz etmesine neden oldu. Ancak, bu dönemin, Rusya'daki Türk halklarının ortak bir kimliğin farkına vardığı ve "Pan-Türkizm" akımının bölge halkıyla Avrupalı göçmenlerin, aydınların suni bir seviyede kapatabildikleri, derin bir ayrılığı vurguladığı

⁷ Özbek adının "Oguz-Beg" birleşik teriminden zamanla türeyerek oluştuğu da öne sürülmektedir. Bk. Zaman, 13.01.1996, s. 15.

⁸ Gömeç, Sadettin: Tarihte ve Günümüzde Özbekistan, Yeni Forum, Cilt 14, Sayı 287, Nisan 1993, s.9-10.

bir dönem olduğu da dile getirilmektedir. İşte bu ayrılıklar ve Rusya ile Ortaasyalı'ların ilişkilerinin iyi olmaması, bir kaç kez şiddet olaylarının çıkmasına zemin hazırlamışlardır⁹.

Çarlık Rusya'sı zamanında, Türkistan Hanlıklarını kontrol altında tutmak ve hanlıkların başına getirdikleri idareciler aracılığıyla istediklerini yaptırmak için "Türkistan Genel Valiliği"ni kurulmuştur. Hokant Hanı Hıdayan gibi yerli idareciler aracılığı ile de koydukları ağır vergileri halktan zorla almaya çalışmışlardır. Bu baskı rejimine 1876'da Abdurrahman Abdabac önderliğinde bir isyan başlatılarak bir son verilmek istenmiş, hatta bu isyan büyüyerek bir istiklal mücadelesine dönüşmüşse de isyan iki ay içerisinde kanlı bir şekilde bastırılmıştır¹⁰.

Bir başka ve çok daha büyük kapsamlı bir ayaklanma ise 1916 Temmuz'unda başladı. Çarlık Rusya'sının, kurduğu baskı ve sömürü rejimi yetmiyormuş gibi I. Dünya Harbi'nin başlamasıyla yarım milyon Türkistan Türk'ünü askere alması bardağı taşıran son damla olmuştur. İsyen kısa zamanda tüm Türkistan'a yayılarak bir milli ayaklanma haline dönüşmüştür. Ancak ayaklanmanın lidersiz, teşkilatsız ve silahsız başlaması Rus'ların ayaklanmayı bastırmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim 6 aydan fazla süren ayaklanma 673.000 Türk'ün ölümü, 168.000 Türk'ün Sibiryaya sürülmesi ve 300.000'e yakın Türk'ün de Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmasıyla neticelenmiştir¹¹.

⁹ Akiner, Shirin (Çev. Buzpınar, Tufan - Mutu, Ahmet): *Sovyet Müslümanları*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s.232-233.

¹⁰ Saray, Mehmet: *Özbek Türkleri Tarihi, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi: 4. Nesil Mat. ve Yay.*, İstanbul 1993, s.28.

¹¹ Saray, s.32-33.

II. SOSYALİST DÖNEM

1917 ihtilalinden sonra bölgede Türkistan Bağımsızlık Hareketi olan ve etkisi günümüze kadar uzanan¹² Basmacı Hareketi başında Enver Paşa'nın da bulunduğu bir güçle çaba gösterse de bölgenin Rus hakimiyetine girmesine engel olamamıştır.

Türkistan Türkleri'nin son milli ayaklanması olan Basmacı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasında üç temel faktör rol oynamıştır. Birincisi; Türkistan liderlerinin birlik ve beraberlik içerisinde olmayıp Enver Paşa'yı desteklememeleri, ikincisi; silah yönünden Enver Paşa'nın ordusunun, Kızıl Ordu ile mukayese edilmeyecek derecede zayıf oluşu, üçüncüsü ise; Enver Paşa'nın Rus baskınında ölümü (4 Ağustos 1922) ile Türk kuvvetlerinin lidersiz kalışlarıdır¹³.

Taşkent, Devrim sırasında "Türkistan Komitesi", sonra da Özbek'lerin söz sahibi olmadığı "İşçi Asker ve Köylü Temsilcileri Konseyi" tarafından idare edilmiştir. 1918 yılında ilan edilen Türkistan ÖSSC'nin yönetiminde Ruslar'ın müslümanlarla ortaklığa yanaşmamasında artan huzursuzluğu önlemek amacıyla kurulan "Türkistan Komisyonu" 1919 yılında Taskent'e gelerek yönetime geçmiştir¹⁴.

1924'teki düzenlemelerle Türkistan'daki hanlıklar yerine, Türkistan bölgelere ayrılarak Tacikistan Muhtar SSC'yi de içine alan Özbekistan SSC oluşturuldu. Ancak daha sonra (1929'da) Tacikistan, Özbekistan'dan ayrılarak *ittifak cumhuriyeti* statüsüne getirildi.

Sovyet rejimi Özbekistan'daki geleneksel yapıyı geriletmek amacıyla, 1930'lu yıllarda, *kollektivizasyon* hareketlerine başlamıştır. 1937-1938 yıllarında ise Başbakan Feyzullah Hocayev ve Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Ekrem İkrarov'un da aralarında bulunduğu bir çok Özbek'i milliyetçi bir komplo hazırlığında

¹² Bk. Mütercimler, Erol: *21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul 1993, s. 405-413.

¹³ Saray, s.50.

¹⁴ Mumcu, Zehra (Haz.): *Özbekistan*, İstanbul Ticaret Odası Yay. no: 1992-26, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No: 4, İstanbul 1992, s.4.

buldukları gerekçesiyle Sovyet Rejimi'nce idam edildiği öne sürülmektedir. Moskova, bu yıllarda Özbekistan'da birbirinden belirgin şekilde ayrılan iki politika takip etmiştir. İlki; Ruslar'ın ve Slavlar'ın yaşamış olduğu şehir merkezlerinde yüksek *Rus kültürü* oluşturmaya yönelik politikalar, ikincisi ise, kırsal kesim ve kenar mahallelerde bulunan Özbek ve diğer Asyalı'lara yönelik yürütülen *pasifleştirme* politikalarıdır¹⁵.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birlik'in Avrupa'daki fabrikalarının sökülerek personeli ile Özbekistan'a yerleştirilmesi Avrupalı nüfusun artmasına neden olmuştur. 1945'ten sonra işgücü ithalinde -özellikle Ruslar'da, büyük bir nüfus artışı kaydedilmiş, Ruslar yönetimin her kademesine yayılmıştır¹⁶. Birlik'in dağılmasından sonra ise Özbekistan'da Rus nüfusunda büyük bir azalma gözlenmiştir¹⁷.

Her ne kadar laik devlet yapısına sahip olursa da, yakın tarihte, Sovyet politikasının inanç özgürlüğüne yasaklar getirdiğine, kutsal sayılan bir çok türbenin kapatıldığına¹⁸, Buhara'da etnik ayrılıkların körüklenmeye çalışıldığına şahit olunmaktadır. 1944'te Stalin tarafından, Gürcistan'daki stratejik öneme sahip vatanlarından güvenlik gerekçesiyle Orta Asya'ya sürülen Mesketler'le Özbekler arasında 1989'da çıkan olaylarda çok sayıda Mesket Türk'ü ve Özbek ölmüş, Sovyet Ordusu olayı kanlı

¹⁵ Mumcu: s.5.

¹⁶ Gömeç. s.10-11; Doğan, Cemal: "Gönüllerdeki Kardeş Ülke Özbekistan", Zaman, 13.01.1996, s.15; *Özbekistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Raporu, Ankara 1995, s.9.

¹⁷ *The Economist*: "The Russians say goodbye to all that", September 4, 1993; Ortaasya'daki Rus nüfusunun varlığı, Rusya ile Ortaasya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri şekillendiren etkenlerden biri olarak görülmektedir. Rusya, Ortaasya'da çok sayıda bulunan Ruslar'ın problemleriyle yakından ilgilenmekte, zaman zaman Rus ordusu ve devleti Ortaasya'daki problemlere müdahale edebilmektedir. Bk. Halilova, Hanım: "Rusya'nın İç ve Yakın Çevre Ülkelerine Yönelik Politikası", Azerbaycan, Yıl 46, Sayı 313, Ocak-Şubat 1997, s.23.

¹⁸ Ehl-i sünnetin iki itikat imamından biri olan İmam-ı Maturidi'ni 50 yıl önce yıkılarak üzerine ev inşa edilen türbesi yeni bulunmuştur. Bk. Gökdemir, Feramiz: "Ağlatan Keşif", Türkiye, 08.05.1996, s.15; Sovyetler'de, okul ve iş gibi toplumsal yükümlülüklerin, ibadetlerin yapılması nedeniyle aksatılmasının kabul edilmediği ileri sürülmektedir. Buna, "vicdan hürriyeti hiç bir şekilde inançların vatandaşlık görevlerine müdahale etme hakkını vermez", düşüncesi gerekçe olarak gösterilmektedir. Bk. D'encausse, Helene Carrere (Çev. Tekşen, Adnan): *Sovyetlerde Müslümanlar*, Ağaç Yay., İstanbul 1992, s.25.

bir şekilde bastırmıştır¹⁹. Fergana Olayları olarak anılan olayları, Gorbaçov ve reform taraftarlarına karşı olan Ordu, KGB ve Komünist Parti eski kadrolarınca planlanarak gerçekleştirildiği söylenmektedir²⁰.

III. SOSYALİST SONRASI GEÇİŞ DÖNEMİ

1. SİYASAL GELİŞMELER

a. Bağımsızlık Öncesi Siyasal Gelişmeler

Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Özbekistan'ın bu Birlik'te ayr bir yeri ve önemi vardı. Zira Özbekistan Sovyetler tarafından "ideolojik ve endüstriyel kalkınma modeli" olarak seçilmiş, bu da 1970'lere değin Özbekistan'ın ekonomik ve endüstriyel alanda gelişmesini sağlamıştır. Kalkınma modeli olarak Özbekistan'ın seçilmesi ise, Özbekistan'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklar açısından zengin olmasına ve Orta Asya müslüman cumhuriyetleri içindeki önemi dolayısıyla diğer islam ülkelerinde bir propaganda malzemesi olarak kullanılmak istenmesine bağlanmıştır²¹.

İdeolojik açıdan Sovyetlerde milliyetler üstü tek tip sosyalist insan yaratılması düşüncesinin hakim olduğu bilinmektedir. Ancak pratikte böyle olmamış, Rus milliyetinin merkezde, diğer Slav ve hıristiyan milletlerinin ikinci sırada, Türk ve müslüman cumhuriyetlerinin ise üçüncü sırada yer aldığı bir idari yapılanma oluşturulmuştur. Bu çifte standart Gorbaçov'un "Perestroika" ve "Glasnost" politikalarından sonra da sürmüştür. Bunun sonucu, özellikle Özbekistan'da kurulan *Halk Cephesi Birlik*²² kısa sürede, ülke aydınlarının ve halkın desteğini alarak 300 bin üyeye kavuşmuştur. Birlik, Özbekistan'da sömürünün sona erdirilmesi, pamuk monokültürü,

¹⁹ (Yazar Adı Yok: "Özbek-Mesket Çatışması ve Sovyet Planları". *Türkiyem*, Sayı 14, Nisan 1990, s.6.

²⁰ (Yazar Adı Yok): *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay. no: 1, Birinci Baskı, Ankara 1995, s.178.

²¹ Saray: s. 65.

²² Birlik'in tam adı "Özbekistan Tabiat Maddi ve Manevi Zenginlikleri'ni Muhafaza Etmek Birlik Ha-reketi"dir.

Yeni aşırı gübrelemeye bağlı zehirlenme, dil konusu ve Aral Gölü'nün kuruması gibi konularda başarılı bir mücadeleyi başlatmıştır²³.

Özbekistan *Birlik Halk Hareketi*, 11 Kasım 1988'de teşkilatın teşebbüs heyetini kurdu ve eğitim başkanlığına Abdurrahim Polat getirildi. Birlik, halkın dikkatini çekmek için ortaya Özbek dili meselesini attıysa da, haberleşme vasıtaları komünistlerin elinde olduğundan bu konudaki haberlere basında yer verilmedi. Bunun üzerine Birlik, 19 Mart 1989'da, Taşkent'te, o zamanki Lenin meydanında, Özbekçe'nin devlet dili haline getirilmesi talebiyle izinsiz büyük bir miting yaptı. Birlik, böylece, ülke çapında etkili olmaya başladı ve bundan yedi ay sonra 20 Ekim 1989'da *Özbekistan Yüksek Konseyi* Özbekçe'yi devlet dili haline getirmek zorunda kaldı. Abdurrahim Polat'a göre 1989 Mayıs ayından itibaren meydana gelen Fergana Olayları KGB tarafından çıkarılmıştı* ve 28 Mayıs'ta toplanması kararlaştırılan Birlik Halk Hareketini Kurulu Kurultayı'nı baltalamak amacını da güdüyordu. Ancak hükümetin her türlü engellemelerine rağmen Birlik Kurultayı toplandı. Tüzük ve program onaylanarak gerekli organlar oluşturuldu ve başkanlığa Abdurrahim Polat seçildi. 8 Haziran 1989'da da *Birlik Halk Hareketi*, *Ahıska Türkleri Vatana Dönme Türk Milli Hareketi*, *Kırım Tatar Türkleri'nin Milli Hareketi Teşkilatları*, Türk'ün başka Türk'e saldırmayacağını belirten ve fitneyi çıkaran esas güçlere dikkati çeken ortak bir bildiri yayınladı²⁴.

Fergana Olayları'nın geliştiği sıralarda, Haziran 1989'da, İslam Kerimov, *Özbekistan Komünist Partisi* Birinci Sekreterliği'ne getirilmiştir. Kerimov Fergana olaylarıyla birlikte bundan bir kaç ay sonra 1990 başlarında Kırgızistan'ın Oş kentinde meydana gelen Özbek-Kırgız çatışmaları ile mücadele etmek zorunda kalmış, bu çatışmaları ancak Kızılordu birliklerini yardıma çağırarak önleyebilmiştir. Mart 1990'da ise İslam Kerimov, Saray'ın deyimiyle, kendisini başkan seçtirmiştir²⁵. Bu

²³ Andican, A. Ahat: *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yay., İstanbul 1996, s. 93-94.

* Fergana olaylarının çıkış ya da çıkarılma nedenlerine önceki bölümde değinilmiştir.

²⁴ Polat, Abdurrahim: "Özbekistan: İstiklal Mücadelesi'nin Son Basamağı Devam Etmekte", *Yeni Türkiye*. Yıl 2, Say 9, Mayıs ve Haziran 1996, s. 249.

²⁵ Saray: s. 77.

arada 1980 sonrası dönemde Özbek aydınlar arasında tartışılmaya başlanan Özbek milliyetçiliği ve *Türkistan* kavramı, 1988-1990 yıllar arasında -Özbekistan'da yoğun olarak milliyetçilik akımının yaşandığı bir dönemde- Birlik Halk Hareketi ile siyasi platforma taşınabilmiştir. Birlik Halk Hareketi bu dönemde 1 milyonluk bir üye potansiyeline ulaşmıştır²⁶.

Bu arada Özbekistan Komünist Partisi Başkan İslam Kerimov ile Birlik hareketini ilişkilerinden bahsetmek gerekmektedir. Birlik Halk Hareketi'nin güç kazanması ve her türlü olanaksızlığa rağmen Komünist Partisi ve hükümet ile rekabet edebilecek hale gelmesi, Komünist Partisi idarecilerini hem korkuttu hem de harekete geçirdi. Zira Birlik'in amacı 1990 yıl başlarında yapılması kararlaştırılan parlamento seçimlerine katılmaktı ve çok oy alamayacak olsa da ciddi bir muhalefet grubu oluşturabilecek düzeyde görünüyordu. Bu nedenle Komünist Partisi, Birlik Halk Hareketi'nin çağdaş yollarla yıpratma yolunu seçti. O zamanın Komünist Partisi başkanı İslam Kerimov 1989 Ağustos ve Eylül aylarında Birlik Hareketi'nde ileri gelenlerden bazılarıyla tek tek ve yüz yüze görüşmeler yaptı. Bunlardan Birlik Hareketi Merkez Yönetim Kurulu üyesi ünlü şair Muhammed Salih ile üç defa gizlice görüştü ki bu-nun altını çizmek gerek. Çünkü aynı Muhammed Salih'in başını çektiği grup, Eylül ayının ilk günlerinde, Birlik Hareketi Başkan'ı Abdurrahim Polat'ın istifa etmesini talep ettiler. Gerekçeleri ise Abdurrahim Polat'ın başkanlıktan ayrılması, mitinglerin yapılmaması ve hükümete garanti vermesi durumunda Birlik'in resmen kayda alınacağı iddiası idi. Ancak istifa talebi, Birlik'in 8 Ekim 1989 Merkez Yönetim Kurulu Olağanüstü Toplantısı'nda ve 11 Kasım 1989'daki Olağanüstü Kurultayında reddedildi. Bu nedenle Muhammed Salih ve az sayıdaki arkadaşı Birlik'ten ayrıldı. Ancak bu kopma komünistler ve Muhammed Salih tarafından kamuoyuna Birlik Hareketi dağılmış gibi lanse edildi. Bu da Birlik'in güç kaybetmesine yol açtı²⁷.

²⁶ Andican: s. 373.

²⁷ Polat: s. 250; Erk Lideri Muhammed Salih ise Birlik'ten ayrılma gerekçelerini "istiklal davasına Birlik içindeki komünistlerin hazır olmaması" ve kendilerini "Birlik'i milliyetçiler istila etmek istiyorlar" diye suçlamaları, olarak açıklamaktadır. Bk. Salih, Muhammed (Haz. Karakaş, Şuayb): *Türkistan Şuuru*, Ötüken Neş., İstanbul 1997, s.174.

Bu gelişmelerin İslam Kerimov'un politikasına etki ettiği görülmektedir. Sovyet sömürsünden kurtulmak için halkın Birlik Hareketi etrafında toplanması, Kerimov'un daha milliyetçi bir politika izlemesine neden olmuştur. Ayrıca Kerimov bundan sonra Sovyetler'e eleştirisini artırarak Özbekistan'ın bir daha Ruslar'ın sömürgesi olmayacağını ve Özbekistan'daki yeraltı ve yerüstü zenginliklerin Özbek halkına ait olduğunu belirten açıklamalarda bulunmuştur. Kerimov, Özbek halkına seslendiği bir konuşmasında, birlikte mücadele etmenin ve milli birliği korumanın gereğine dikkati çeken ve Birlik ile beraber çalışmayı teklif ettiği bir konuşma yapmıştır²⁸. Ancak bu konuşmanın ve Birlik ileri gelenleri ve Muhammed Salih ile yapılan görüşmelerin asıl amacının, Birlik Hareketi'ni bölerek yavaş yavaş ortadan kaldırmak olduğu rahatlıkla düşünülebilir.

Muhammed Salih ve Erkin Vahid Birlik'ten ayrıldıktan sonra, 18 Şubat 1990'daki seçimlere, Komünistler'in listesinden katılarak parlamentoya girmesiyle kafalardaki bazı soru işaretlerini de yanıtlamış oldular. Daha sonra ise Muhammed Salih'in başını çektiği bu grup hükümetin desteğini de alarak önce *Erk Hareketi*'ni kurdular. 1990 Mart'ında Sovyet anayasasında *tek partililik* ilkesi kaldırılınca bu hareket partileşerek *Erk Partisi* adını aldı (Nisan 1990)²⁹. Bolşevizm yıllarındaki *Türkistan Milli Hareketi*'nin devamı olduğunu ortaya koyan Erk Partisi'nin o sıralarda parlamentoda 40-50 taraftarının olduğu ileri sürülmekteydi³⁰.

Bu gelişmelerin sürdüğü sıralarda Birlik Hareketi de toparlanma fırsatı buldu. Birlik'e bağlı kadınlar kolu "Tomaris" Kadınlar Birliği ve Gençler Kolu "Özbekistan Erkin Yaşlar Uyuşması" kuruldu. Bu arada Birlik'in siyasi kanadı da Abdurrahim Polat'ın başkanlığında kuruldu. Ayrıca Birlik bünyesinde "Birlik", "Demokratik Özbekistan", "Tomaris" ve "Erkin Söz" gazeteleri çıkarıldı. Ayrıca Polat, daha önce sözün ettiğimiz, 4 Haziran 1990'da Oş'ta meydana gelen binden fazla insanın kanının döküldüğü Kırgız-Özbek çatışmasının yatıştırmak girişimlerinde bulunmak istedi. Bunun

---

²⁸ Saray: s. 77.

²⁹ Polat: s. 250.

³⁰ Andican: s. 374, 513.

için o sırada M. Gorbaçov'un danışmanlığını yapan Cengiz Aytmatov'un çağrısı ile bölgeye gitmek istedi. Ancak bunun halkın gözünde Birlik'e puan kazandıracağını hesap eden hükümet buna engel oldu³¹.

Oş'taki olayların yatıştırılmasında bir yıl sonra 19-20 Ağustos 1991'de Moskova'da başarısız bir darbe girişimi oldu. Bu başarısız darbe girişiminden sonra SSCB'yi oluşturan cumhuriyetler birer birer bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunun üzerine Özbekistan Parlamentosu da 31 Ağustos 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Ancak bu bağımsızlık, ilerde değinileceği üzere -Polat'ın ifade ettiği gibi- SSCB içindeki bağımsızlıktı, hakiki bağımsızlık değildi³².

b. Bağımsızlık Sonrası Siyasal Gelişmeler

31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilanından sonra devlet başkanı İslam Kerimov'un ilk işi, kurulmasını desteklediği Erk Partisini, partileşmek için gerekli belgeleri eksik olduğu halde resmi kayıttan geçirmek oldu. Bunda amaç dış dünyaya demokratik olduğunu göstermekti. Ancak bu konuda samimi olmadığı Birlik Hareketi ve Birlik Partisi'ne resmi olma hakkı vermeyişiyle ortaya çıktı. Kerimov, böylece 29 Aralık 1991'de yapılması kararlaştırılan Özbekistan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine Birlik lideri Abdurrahim Polat'ın katılmasını da engelleyerek, çok fazla çekindiği bir rakipten de kurtulmuş oldu. Ayrıca bununla kalmayarak Birlik'in IV. Olağan Kurultayı'nın toplanmasına engel oldu. Kurultay 15 Eylül 1991'de Kazakistan'ın Çimkent vilayetine bağlı bir köyde ancak gizli olarak toplanabildi³³.

Özbekistan, 21 Aralık 1991'de Almaata Belgesi diye anılan anlaşmayı imzalarak o zamanın Egemen Devletler Topluluğu, bugünkü "Bağımsız Devletler Topluluğu" (BDT)'na katılmış oldu. Ancak burada dikkati çeken husus, Özbekistan için

---

³¹ Polat: s. 251.

³² Polat: s. 251.

³³ Polat: s. 251.

önemi tartışılmayacak böylesi bir kararını tamamen İslam Kerimov'un inisiyatifinde alınması, halk oyuna başvurulmamasıdır. Özbekistan bununla birlikte Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İnsan Haklar Komisyonu gibi uluslararası teşkilatlara da üye olarak tamamen BDT'na endeksli bir devlet olmayacağını göstermiş oldu³⁴.

Her ne durumda olursa olsun, Özbekistan'ın BDT'na katılmasının hem BDT, hem de Özbekistan açısından önem taşıdığı açıktır. Bu nedenle, burada BDT'nin oluşturulması ve Özbekistan'ın BDT'na katılma sürecinden kısaca bahsetmekte yarar vardır. Gorbaçov'un 5 Eylül 1991'de tavsiyesi üzerine çıkarılan "Bağımsız Cumhuriyetlerin Birliği" hakkındaki 23 maddeden oluşan kanun, eski SSCB'yi ortadan kaldırdığı gibi, yeni bir Birlik anlaşması da öneriyordu. Bu anlaşmaya Ukrayna yanaşmazken, 14 Kasım 1991'de 7 devletin (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) başkanları, "Bağımsız Devletler Birliği"ni kurmaya karar verdiler. Ancak 25 Kasım'da imzalanması beyan edilen bu anlaşma, bu tarihte imzalanmadı. Bir görüşe göre, bunun nedeni, Rusya'nın 6 Türk-Müslüman devleti ile birlik oluşturmakta çekinmesiydi. Bu sıralarda, 8 Aralık 1991'de, Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna Brest'te toplanarak, 3 devletin "Bağımsız Devletler Topluluğu"nu kuran anlaşmaya imza koydular. Türk - Müslüman Cumhuriyetler'in de BDT'na girme meselesini görüşen bu ülkeler, Gorbaçov ve Yeltsin'in 17 Aralık 1991'de yıl sonuna kadar SSCB'ne son verilmesi kararından sonra, 21 Aralık 1991'de 11 bağımsız devletin başkanı Almaata'da toplandı. Bu 11 bağımsız devlet (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Moldavya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) bu tarihte BDT'nu oluşturmaya karar verdi³⁵. Burada vurgulanması gereken iki noktadan, biri, Özbekistan'ın, diğer Ortaasya ülkeleri gibi, bağımsızlığın ilanından sonra konumlarını korumak amacıyla BDT gibi bir çok uluslararası kuruluşa katılması ve anlaşma imzalaması; diğeri ise, BDT'nin, yeni kurulan bağımsız devletler arasında işbirliği amacıyla kurulduğudur³⁶.

³⁴ Andican: s. 358.

³⁵ Hayit, Baymirza: *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995, s.365.

³⁶ Tosun: s.24.

Özbekistan'da halen, iktidarda olan Demokratik Halk Partisi (Milli Demokratik Partisi) Özbek Komünist Partisi'nin devam niteliğindedir. Kurulu kongresini 1 Kasım 1991'de toplamıştır. Parti halen Cumhuriyetteki bütün sahaları kontrol altında tutmaktadır.

Özbekistan'da ilk başkanlık seçimi 1991'de yapıldı. Fergana'daki ayaklanma ile Nişanov yönetiminin yerine Gorbaçov tarafından atanan İslam Kerimov böylelikle kendi meşruiyetini sağlamak istemiştir. Seçime ülkedeki en büyük muhalif hareket³⁷ olan Birlik Hareketi'nin katılmasına izin verilmemiş, seçim yalnızca Demokratik Halk Partisi ile Birlik Hareketi'nden ayrılan bir grupça kurulan Erk Partisi katıldı. Anti-demokratik ortamda yapılan seçim sonucu Erk Partisi Başkanı Muhammed Salih % 12,3 oy alırken, Demokratik Halk Partisi Lideri İslam Kerimov oyların % 86'sını alarak devlet başkanı seçildi (29 Aralık 1995).

1991 yılı Aralık ayında İslam Kerimov'un cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra hükümetin muhalefet üzerindeki baskısı daha da arttı. Bundan sonra tamamen diktatörlük rejimi uygulamaları görülmeye başlandı. Öncelikle Birlik Hareketi bütünüyle tasfiye edildi. Meşruiyetin sağlanmasında kullanılan Erk Partisi'ne de artık ihtiyaç kalmayınca Erk'in de bütün mal varlığına el konuldu, yayın organı susturularak lideri Muhammed Salih ülke dışına çıkmaya zorlandı. Böylelikle göstermelik muhalefet dahil, tüm muhalefet yok edilmiş oldu³⁸.

ABD Dışişleri Bakan James Baker'ın Şubat 1992'de Özbekistan'a yaptığı resmi ziyaret yukarda zikredilen anti demokratik uygulamaları uluslararası bir mesele haline getirdi. Devlet Başkanı İslam Kerimov'un yanısıra, Birlik Lideri Abdurrahim Polat ile de görüşen Baker, Birlik'in demokratik taleplerini haklı ve yerinde bulduğunu vurguladı. BDT ülkeleri içinde, Baker'ın, sadece Özbekistan'daki muhalefet ile görüşmesi ise Özbekistan'daki muhalefete verilen önem açısından dikkati çekti. Bu arada Birlik Lideri Abdurrahim Polat 29 Haziran 1992'de emniyet güçlerinin göz önünde

³⁷ Birlik Hareketi'ne hiç bir zaman parti olarak resmi tescil imkanı tanınmadığından Birlik Partisi, Birlik Hareketi olarak tanımlamalardan ikincisini seçmek daha uygun olacaktır.

³⁸ Andican: s. 357; Polat: s. 252, 253.

saldırıya uğradı. Saldırı sonucu Polat'ın kafatası zedelendi. Taşkent Hastanesi'nde tedavi altına alınan Polat, o sırada Taşkent'te bulunan ABD senatörü Larry Pressler gizlice ziyaret ederek saldırı hakkında bilgi aldı. L. Pressler bu bilgiler ışığında hazırladığı raporu³⁹ ABD senatosuna sundu. Bu raporun Amerika'da çok büyük akisler yaparak Özbekistan'ın gözden düşmesine neden olduğu öne sürüldü.. Sonuçta, bir görüşe göre, dış dünyaya demokratik olduğunu propaganda eden fakat içerde tam aksine bir rejim uygulayan İslam Kerimov, Ağustos 1992'de yapmayı planladığı ABD ziyaretini de, ABD tarafından vizesinin iptal edilmesiyle gerçekleştirilememiş oldu⁴⁰.

8 Ağustos 1992'de, Özbekistan'da çok partili bir parlamentoyu ve başkanlık sistemini öngören bir anayasa kabul edilirken, diğer yandan da Erk ve Birlik Partileri'nin faaliyetleri yasaklandı. Bunun üzerine muhalefet liderlerinin çoğu yurt dışında mücadele vermek zorunda kaldı. Bu gelişmeler sırasında, kapatılmadan önce Özbekistan'da muhalefet lideri konumundaki Muhammed Salih 1993'te, devlet başkanı İslam Kerimov'a açık bir mektup yayınladı. Bu mektup⁴¹ o anki ülkenin mevcut durumunu açıkça gözler önüne sermesi açısından önem taşımaktadır. Mektupta işaret edilen temel bazı hususlar şöyle özetlenebilir:

- Özbekistan, bağımsızlığına Kerimov yardımıyla değil bilakis Kerimov'a rağmen ulaşmıştır. Kerimov, son ana kadar "Sovyet İmparatorluğu"nun devamı için uğraşmıştır.
- Halkın seçtiği 500 parlamenter birer kukla haline getirildi. Kerimov'un parlamentoda hesap vermesi gerekirken parlamenterler Kerimov önünde hesap verir hale geldi.
- Seçim sistemi Sovyet dönemini aratır hale getirildi. En küçük kolhoz yöneticileri dahi Kerimov tarafından tayin edilir hale geldi.

³⁹ L. Pressler, *Time For Caution in Central Asia*, Congressional Record, Vol. 138, N. 103, 21 July, 1992. Washington, pp. 1-3. Aktaran. Polat: 252.

⁴⁰ Polat: s. 252.

⁴¹ Bu mektubun Türkçe tam metni için Bk. Andican, Ahat: *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yay., İstanbul 1996, s. 358-360.

- Basın, radyo - televizyon sansür edilerek yalnızca Kerimov yönetimini öven kuruluşlar haline getirildi. •

- Özbekistan'da, "Devlet Güvenlik Komitesi" (KGB), "Polis Örgütü" ve "Savcılık-Mahkeme Düzeni" devlet olarak anlaşılmakta ve bu üç kuruluş da Kerimov'a hizmet etmektedir.

- Devlet kanun tanımamaktadır. Vatandaş ise hırsız ve soygunculardan değil, Özbekistan KGB'sinden korkmaktadır. Bunun için devlet mahkemeleri yerine, şikayetleri için mafyaya başvurmaktadır.

Muhammed Salih bu mektupta ayrıca Kerimov'un uygulamada muhalefeti iki alternatifle karşı karşıya bıraktığını belirtmektedir. Bunlardan ilki, Kerimov'un baskı ve zulüm politikasının desteklenmesi, ikincisi ise, Kerimov'a karşı ciddi bir mücadelenin başlatılmasıdır. Muhammed Salih bunlardan ikincisini tercih ettiklerini, aksinin ise zaten "millet hıyanet etmek" olacağını ifade etmektedir. Son olarak Salih, İslam Kerimov'un kendilerini "rejim düşmanları" ilan ederek suçladığından söz ederek, bu suçlamanın, Kerimov'un halka "siz henüz hürriyete hazır değilsiniz" şeklinde getirdiği suçlama yanında hiç sayılacağını vurgulamaktadır.

Yukardaki mektupta bahsedilen baskı ve uygulamalar aralarındaki anlayış farklarına rağmen, muhalefet odaklarına ortak bir cephe oluşturmasına neden olmuş, benzer bir mektup da Erk Partisi Başkanı Muhammed Salih, Eski Başbakan ve Devlet Başkanı Vekili Şükrullah Mırsaid, Eski Ortaasya Müftüsü Muhammed Muhammedyusuf ve Eski Özbekistan Yüksek Mahkemesi ve Kazakistan Büyükelçisi Muhammed Babur Melikov imzasıyla yayınlanmıştır. Burada adı geçen kişiler daha sonra çeşitli nedenlerle suçlama ve tutuklamalara maruz bırakılarak yurtdışına çıkmaya zorlanmıştır ki bunda da büyük ölçüde başarılı olunmuştur⁴².

⁴² a- Andican: s. 361-362.

b- Bugün ise Özbekistan'da muhalefete baskı azalmıştır. Buna neden olarak Abdurrahim Polat ve Stiv Livin, muhaliflerin bir kısmının hapiste ya da yurt dışında olmalarını, diğerlerinin ise faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmalarını göstermektedir. Bk. Newsweek 18 Eylül 1995'ten

Özbekistan'da halen muhalefeti temsil eden, hükümetin gözetimi altında bulunan iki parti vardır. Ülkede herhangi bir etkinliği bulunmayan bu iki partiden ilki iş adamlarını temsil eden *Vatan Terakkiyeti Partisi*, diğeri ise devlet başkanına yakınlığıyla tanınan Enver Corabeov'un kurduğu *Sosyal Demokrat Adalet Partisi*'dir.

Özbekistan'da ilk parlamento seçimi 25 Aralık 1994'te yapıldı. Devlet Başkanı İslam Kerimov'un Demokratik Halk Partisi ve Vatan Terakkiyeti Partisi ile yerel yönetimler ve azınlıklar tarafından gösterilen adayların katılabildiği seçime, diğer muhalefetin katılmasına izin verilmedi. Katılma oranının % 93.6 olduğu seçim iki aşamalı olarak gerçekleştirildi. Seçim sonucunda Demokratik Halk Partisi 67, Vatan Terakkiyeti Partisi 12 ve bu iki parti tarafından desteklenen yerel yönetimler 164 milletvekilliği kazandı. Daha önce 510 üyeden oluşan meclis, yeni seçimlerle 250 kişiye düşürüldü. 1995'te yapılan plebisit sonucu İslam Kerimov'un devlet başkanlığı süresinin 2000 yılına kadar uzatılması kabul edildi⁴³.

Özbekistan'da yukarda belirtilen "sadık muhalif partiler" dışında olan *İslami Dirçeliş Partisi* ve *Adalet Hareketi* diğer yasaklanan partiler gibi baskı altında tutulmaktadır. Bu iki kökten dinci parti, iktidarın rakip klan bölgesi Fergana'da örgütlenmiş bulunmaktadır⁴⁴.

2. ÜLKENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

22.192.000 (1994) nüfusa sahip Özbekistan'ın yüzölçümü 447.400 km²'dir. Başkenti Taşkent'tir (2.120.000 nüfus). Ülkedeki etnik gruplar % 71 Özbekler, % 8 Ruslar, %5 Tacikler, % 4 Kazaklar, % 2 Tatarlar, % 2 Karakalpaklar'dır. Özbekistan

Polat. Abdurrahim: "Özbekistan: İstiklal Mücadelesi'nin Son Basamağı Devam Etmekte". Yeni Türkiye. Yıl 2. Say 9, Mayıs-Haziran 1996, s. 253.

⁴³ Exim Pazar: s. 29; Gömeç: s. 11; Doğan: "Gönüllerdeki..". Zaman. 13 Ocak 1996, s. 15.

⁴⁴ Özdoğan, Günay Göksu: "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetler'e: Uluslaşmanın Dinamik-leri", *Bağımsızlığın İlk Yılları* (s. 25-103), s. 94.

'da yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu sünni müslüman. 1936'da Rusya SFSC'den Özbekistan SSC'ye geçen Karakalpakistan⁴⁵, bugün de özerk bir cumhuriyet olarak Özbekistan'ın içerisinde yer almaktadır. Ülke idari açıdan 12 vilayete (oblast) ayrılmıştır ve bu ülke bayrağında 12 yıldız olarak sembolize edilmektedir⁴⁶. Vilayetlere bağlı seksenin üzerinde şehir mevcuttur.

Özbekistan'ın oblastlarının nüfus ve yüzölçümleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir*:

Tablo 1. Özbekistan'ın Oblast'larının Nüfus ve Yüzölçümü

Özbekistan'ın oblastları	Nüfus (1987) (bin)	Nüfus (1994) (bin)	Yüzölçümü (km ²)	Merkezi
Andican	1.632	1.951	4.200	Andican
Buhara	1.074	1.280	39.400	Buhara
Cizak	677	852	20.500	Cizak
Kaşkadar	1.506	1.868	28.400	Karşi
Navoi	629	730	110.800	Navoi
Namangan	1.379	1.699	7.900	Namangan
Semerkand	2.050	2.378	16.400	Semerkand
Surhandar	1.176	1.490	20.800	Termes
Sırdarya	550	617	5.100	Gulistan
Taşkent Ş.	2.131	2.113	15.600	Taşkent
Taşkent ob.	2.095	2.265	-	"
Fergana	2.042	2.398	7.100	Fergana
Horezim	946	1.169	6.300	Ürgenç

BDT ülkeleri içinde yüzölçümü bakımından beşinci, nüfus bakımından üçüncü sırayı alan Özbekistan'da, halkın çoğunluğu (% 61) kırsal kesimde yaşamaktadır. 1991

⁴⁵ Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 164.900 km², nüfusu 1.372.000 ve başkenti Nukus'tur.

⁴⁶ Özbekistan'ın bayrağında yer alan 12 yıldız, bir görüşe göre de Timur'un yasalarını temsil etmektedir.

* Tablo 1, Devlet. Nadir: *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Ek Cilt, İstanbul 1993, s.40'tan alınmıştır.

verilerine göre nüfusun % 80'i fakirlik sınırının altında yaşamaktadır. Buna karşılık ülkede, hızlı bir nüfus artışı gözlenmektedir⁴⁷.

Bugüne kadar Özbekistan'da endüstri yerine köy ekonomisine önem verildiği görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birini Özbek yetişmiş elemanın oldukça az olması oluşturmaktadır. Zira endüstriyel ve teknik sektörlerdeki Özbekler'in Ruslar'a göre çok az sayıda oldukları açıkça görülmüştür. Özellikle yönetim kademesinde Ruslar'ın Özbekler'e karşı ezici bir üstünlüğünden söz edilebilir⁴⁸.

Bağımsızlıktan sonra hükümet politikalarının temel amacının pazar ekonomisine göre yeniden yapılanmayı sağlamak ve ortak yatırımlarla yabancı sermayeyi cezbetmek olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda hammaddelerin işlenmesi, sanayileşme, vasıflı işgücü yaratmak ve hammadde ve ürünlerin dünya pazarına doğrudan ulaştırılması hedeflenmektedir⁴⁹.

Özbekistan'da tarım pamuk monokültürüne dayanmaktadır. Ülkede ayrıca zengin doğal gaz kaynakları ve zengin altın ve petrol yatakları vardır. Özbekistan'daki altın üretimi dünya üretiminin % 3.6'sıdır. Özbekistan Dışişleri Bakanlığı raporuna göre 1995 yılının ilk on ayında 70 dış ülkeyle ticaret yapıldı. İhracat geçen yılın aynı dönemine göre 1.5 kat artarken ithalat ise sadece % 8.3 arttı⁵⁰. Bu da demokrasinin gerçekleştirilmesinde önce ekonomik bağımsızlığını kazanmak isteyen Özbekistan için çok olumlu bir gelişme sayılabilir.

Özbekistan'da liberalleşme bazı uygulamalarla hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Ekim 1991'de dış ekonomik ilişkilerin yürütülebilmesi için Özbekistan Milli Bankası kurulmuş, serbest döviz ile dış ticaret aynı yıl içinde serbest bırakılmış,

⁴⁷ Tosun, Selma: "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Durum", Anavurttan Atavurda Türk Dünyası, Yıl 4, Sayı 11, 1997, s.20.

⁴⁸ Devlet, Nadir: "Özbekistan", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek Cilt, İstanbul 1993, s.330-332.

⁴⁹ Mumcu, s.7.

⁵⁰ Bk. Avrasya Dosyası: Sayı 46, Aralık 95/1, s.6: Gumpel, Werner: "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik ve Politik Geişme". Avrasya Etüdüleri, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 1994, s.22.

Yabancı Sermaye Kanunu (haziran 1991) ve *Özelleştirme Kanunu* (19 Kasım 1991) yürürlüğe girmiştir.⁵¹ Ayrıca yabancılarla ortak yatırımlara izin verilmiştir⁵¹.

İçinde bulunduğumuz yılda yayınlanan merkezi Washington'da bulunan "Freedom House" adlı örgütün hazırladığı "Dünya Ekonomik Özgürlük Araştırması"nda, Özbekistan, "özgür olmayan ülkeler" grubunda gösterilmiştir⁵².

Zengin bir kültürel geçmişe sahip Özbekistan İslam Medeniyeti'nin en önemli merkezlerinden biri olan Fars, Türk, Arap gibi çeşitli kültürleri bünyesinde toplayabilmiştir. Bu nedenle bir çok filozof, edebiyat ve bilim adamları burada yetişmiş ve kalıcı eserler bırakmışlardır⁵³.

Türkistan'ın en köklü eğitim yapısına sahip olan Özbekistan'da 1937'den sonra edebiyat, dil ve sanatta eskiyi çağrıştıran her şeyin men edilerek tüm alanlarda *Büyük Rusya* ile işbirliğinin ele alınması zorunluluğu, uzun bir süre kültürel mirasın - en azından o dönem için - unutulmasına neden olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ise kültür ve eğitim faaliyetlerine hız veren Özbekistan'da latin alfabesinin yeniden kabul edilmesi ve bu alanlarda Türkiye'den yararlanmak istemesi olumlu gelişmeler olarak nitelenebilir. Özbekistan'da ayrıca 8-10 Mart 1993'te Ankara'daki Alfabe-İmla Konferansı Sonuç Bildirgesi'ne diğer beş Türk Cumhuriyeti ile birlikte imza atmıştır⁵⁴.

Özbekistan oldukça bol meyve ve sebze çeşidinin yetiştirilebildiği zengin yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip bir ülke konumundadır. Ancak, Özbek insanına ba-

⁵¹ Çarıkçı, Emin: *Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler*, Adım Yay., Birinci Baskı, Ankara 1996, s.196.

⁵² Bu araştırmada, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan da "Özgür Olmayan Ülkeler" grubuna dahil edilirken, Kırgızistan ve Türkiye "Kısmen Özgür Ülkeler" arasında gösterilmiştir. Bk. Sabah, 18.05.1996, s.14.

⁵³ Behar, Büşra Ersanlı (Yay. Haz.): *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması*, Kültür Bakanlığı Yay., Birinci Baskı, Ankara 1995, s.6.

⁵⁴ Gömeç; s.13-14; Türkiye ile Özbekistan arasında eğitim alanında yapılan anlaşmalar için Bk. *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları arasında yapılan anlaşmalar, ilişkiler ve faaliyetler* (Haz. Şahin, Tahir Erdoğan ve diğerleri), Ankara 1993.

kıldığında, yıllardır süren sömürünün, genel bir yokluğu ve fakirliği getirdiği gözlemlenmektedir⁵⁵.

3. TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

a. Siyasal ve Ekonomik İlişkiler

Kerimov, "Bağımsızlık ve İlerlemenin Yolu" adlı kitabında Özbekistan'ın dış politika öncelikleri arasında yer alan ülkeleri şöyle sıralandırmıştır: BDT ülkeleri, Rusya, "Orta Asya ve Kazakistan", "Müslüman Doğu", Asya-Pasifik Havzası ülkeleri, Türkiye, "diğer müslüman devletler", Çin ve Hindistan gibi "Asya Devletleri", güneydoğu asyanın yeni sanayileşmiş ülkeleri ve ABD, Almanya, İspanya, Fransa, İtalya gibi gelişmiş ülkeler⁵⁶. Görüldüğü üzere, sanıldığı gibi aksine, Türkiye Özbekistan'ın dış politika öncelikleri arasında, en önde gelen ülkeler arasında değildir. Ancak Kerimov, her fırsatta, Türkiye ile işbirliğinin önemi ve Türkiye deneyiminin Özbekistan açısından son derece ilginç olduğunu dile getirmektedir⁵⁷.

Her ne kadar Türkiye, BM, AGİK ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne üyelik konularında yardım, insan hakları konusunda uluslararası kuruluşlarda Özbekistan'ın savunulması ve destek verilmesi gibi ilişkileri pozitif yönde etkileyecek faaliyetlerde bulunsa da, yasaklı muhalefet liderlerinden Muhammed Salih'in uzunca bir süredir Türkiye'de bulunması ve Mesket Türkleri - Özbek ilişkileri gibi konular Türkiye ile Özbekistan arasındaki ilişkileri zedelediği ileri sürülmektedir⁵⁸.

⁵⁵ Alper, Yusuf: "Azerbaycan ve Özbekistan'da On Gün". *Türk Tarih Dergisi*, Sayı 47, Kasım 1990, s.32; Özbekistan ile ilgili ekonomik faaliyetler için ayrıca Bk. *Avrasya Dosyası*; Sayı 35, Haziran 95/2; Sayı 32, Mayıs 95/1; Sayı 45, Kasım 95/2.

⁵⁶ Kerimov, İslam: *Uzbekistan: The Road of Independence and Progress*, Taşkent: "Uzbekiston", 1992. s. 24-32'den, Kut, Şule: "Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Dış Politikaları", *Bağımsızlığın İlk Yılları*, s. 268.

⁵⁷ Kut, s. 268; Mütercimler; s. 240.

⁵⁸ Gömeç; s. 14; Kut; s. 269-270.

Kerimov tam bağımsızlıktan sonra Cumhurbaşkanı olarak ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve bunun nedenini de iki ülke arasında kan, dil ve din birliği olması olarak açıklamıştır. Kerimov bu ziyaretinde Türkiye'nin bugünkü iktisadi, dini, medeni hayatından faydalanmak istediklerini bu doğrultuda, Kerimov, Türkiye'den yardım beklediklerini ifade etmiştir. Ancak her ne kadar diğer konularda da işbirliği önerse de konuşmasının büyük bölümünde Türk işadamlarından söz etmesi ve yardım istemesi, Kerimov'un Türkiye'den, daha çok, ekonomik işbirliği, ekonomik yardım ve özel sektör yatırımları beklediği izlenimi uyandırmaktadır⁵⁹.

Özbekistan'da yok denecek ölçüde az olan özel sektör Türk işadamlarıyla ticaret yapmak istemekte, ancak, Türk işadamlarının Özbekistan hükümetinden garanti talep etmesi, özel sektörün bankalarda yeterli döviz hesabı olmaması, Özbek-Türk ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir. Buna rağmen bir çok alanda Türk-Özbek ortak yatırımları yapılmakta ve ticari ilişkiler giderek gelişmektedir. Özellikle Haziran 1991'de yürürlüğe konan "Yabancı Yatırımlar Konusunda Özbekistan Cumhuriyeti Kanunu" yatırımcılara önemli kolaylıklar sağlamıştır. Bugüne kadar resmiyet kazanan Türk-Özbek ortak yatırımları şunlardır: Kimyasal boyalar, çocuk oyuncakları, tüketim malları, tekstil, konfeksiyon, inşaat malzemesi, temel ihtiyaç maddeleri üretimi ve ticareti, yün, pamuk, kürk, deri işlemeciliği, Özbekistan elışı ürünlerinin yurt içi ve dışı pazarlaması, fuar organizasyonu, turizm, mobilya, dikiş makinası, kereste, gıda ürünleri ithalat ve teknik servis⁶⁰.

Halen, Özbekistan ile ticari ilişkilerini sürdüren 43 işletme, yatırım aşamasına gelen ve yatırıma başlayan 10 işletme ve kısa vadede yatırıma yönelik faaliyette bulunmayı planlamakta olan 6 işletme tespit edilmiştir⁶¹.

Türkiye ile Özbekistan arasında bir çok alanda imzalanmış anlaşma ve protokol bulunmaktadır⁶². Özbekistan ile Türkiye arasında ihracat ve ithalat ise şöyle

⁵⁹ Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı İslam Kerimov'un Konuşmaları (08.12.1991/SHERATON): Aktaran, Mumcu: s.63-64.

⁶⁰ Mumcu: s.30.

⁶¹ Erbay, Yusuf: *Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri*, Birinci Baskı, Ankara 1996, s.184.

gerçekleşmiştir: 1994 yılı itibarı ile Türkiye'den Özbekistan'a 131.8 milyon dolarlık ihracat yapılırken, 78.6 milyon dolarlık da ithalat yapılmıştır. Bu ihracat/ithalat rakamları 1993 için 213.5'a 31.9, 1992 için ise 36.6'a 20.3 milyon dolardı⁶³. Mart 1995 itibarı ile Türkiye'nin Özbekistan'a açtığı krediden, 125 milyon ABD Dolar'ı ihracat kredisi kapsamında, 17.4 milyon ABD doları da proje kredisi kapsamında kullandırım olmuştur⁶⁴.

1996 Mayıs ayında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Özbekistan'ı ziyareti ile iki ülke arasında "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanarak ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı yapılmış oldu.

Özbekistan-Türkiye ilişkilerinde görülen odur ki en verimli ilişkiler, zaman zaman resmi kurumların da aracı olabildiği şahsi ilişkiler ve bu ilişkilerle sağlanan resmi ya da gayri resmi teşviklerdir⁶⁵.

b. Türk Modeli

Yakın zamana kadar model tartışmalarının sürdüğü Özbekistan'da, Türk modeli⁶⁶ demokrasi ve laikliği, batıyı temsil etmiş, toplumun büyük bir kesimince de destek görmüştür⁶⁷.

Türkiye üç temel özelliği ile Özbekistan için iyi bir model teşkil etmektedir: Birincisi *ekonomik model*: Özellikle 1980'den sonra özel teşebbüsün etkinliğini artıran

⁶² Bu anlaşma ve protokoller için. Bk. Şahin, Tahir Erdoğan ve diğerleri (Haz.): Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, Ankara 1993.

⁶³ Çarıkçı: s. 196.

⁶⁴ Exim Pazar, s. 31.

⁶⁵ Behar, Büşra Ersanlı: "Özbekistan ile İlişkilerimiz". Anavurttan Atavurda Türk Dünvası, Yıl 3, Cilt 2, Sayı 7, Şubat 1995, s. 31.

⁶⁶ Türk modeli için Bk. Mütercimler: s. 238 vd.; Behar, Büşra Ersanlı: "Bağımsızlık Kimliği: Yeni Türk Cumhuriyetleri'nde Kültürel/Siyasal Dönüşüm". Türkiye Günlüğü, Sayı 31, Kasım-Aralık 1994, s. 113.

⁶⁷ Adler, Alfred: "Rusya ve Türkistan Cumhuriyetleri". Türk Dünvası Araştırmaları, Sayı 87, Aralık 1993, s. 52.

serbest piyasa ekonomisinin kurallarını uygulamaya çalışan bir yapılanma sürecini içermektedir. İkincisi *siyasal model*dir: Türkiye, ulusal egemenliğe dayanan, Anayasa 'da belirtilen, demokratik, laik ve hukuk devleti esaslarına ve bu esasları gerçekleştirecek kurumlara sahip cumhuriyet siyasi rejimiyle yönetilen bir ülkedir. Türkiye'de, çok partili siyasal hayat benimsenmesine rağmen partilere işlev ve etkinlikleri yönünden bazı sınırlamalar da getirilmiştir. Bu sınırlamalar, parti tüzük ve programlarını devletin bütünlüğüne, demokratik ve laik cumhuriyetinin ilkelerine bağlılık ve insan haklarına saygıdır. Ayrıca aşırı sağ, aşırı sol ve şeriatçı partilerin kurulup yaşamasına izin verilmemektedir. Son olarak, Türkiye müslüman ülkeler içerisinde batı demokrasisine en yakın -Mütercimler'e göre ise tek- demokrasiye sahip ve laikliği siyasal yaşamın vazgeçilmez parçası olarak kabul eden bir siyasi modeli temsil etmektedir. Üçüncüsü *sosyal model*: Bu alanda Atatürk'ün sosyal alanda yarattığı devrimler ve çağdaş uygarlık seviyesini yakalamaya çalışan bir Türkiye modelinden bahsedilebilir⁶⁸.

Ekonomik alanda Türkiye modelinin "Japon modeli" gibi abartılı bir örnek olmadığı, özellikle piyasa ekonomisine geçmek isteyen ve özelleştirme deneyimi olmayan Özbekistan için dikkate değer olduğunu belirtmek gerek. Müslüman ülkeler arasında Türkiye'nin batı demokrasisine en yakın ve Özbekistan gibi laik bir siyasal sisteme sahip oluşu siyasal alanda da Türkiye modelinin Özbekistan'a uygun bir model olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bunu derken her iki ülkenin "siyasal islam"ı reddettiğini fakat islami öğeleri sistem içinde eritmekten yana olduğunu unutmamak gerekir. Sosyal alanda model ise, Atatürk devrimleri önderliğinde çağdaş uygarlık seviyesini yakalama arzusu devlet başkanı İslam Kerimov tarafından bir çok konuşma-sında dile getirildiğinden, zaten benimsenmiş olduğu izlenimini vermektedir.

Sonuçta, hem ekonomik, hem siyasal, hem de sosyal alanda Türkiye modelinin Özbekistan için dikkate değer olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Fuller'in işaret ettiği üzere, Özbekistan'da tartışma konusunun modelden çok, taleplerin ve sorunların yarattığı pragmatik problem çözümleri olduğu kısa sürede anlaşılınca model tartışmaları,

---

⁶⁸ Mütercimler; s. 317-318.

Kerimov'un, Özbekistan'ın hiç bir ülkeyi taklit etmediğini açıklamasıyla önemini kaybetmeye başlamıştır⁶⁹.

c. Özbekistan - Türkiye İlişkilerinin Halk Bazında Değerlendirilmesi

Özbekistan - Türkiye ilişkilerini incelerken, Özbekistan vatandaşlarının Türkiye hakkında düşündükleri önem taşıyan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özbek vatandaşlarının Türkiye'ye bakışı hakkında, özellikle Özbekistan'ın bağımsızlığından önceki dönemde, bölgeyi gezen araştırmacı, bilim adamı, yazar ve bürokratların, daha çok kişisel gözlemlerine dayanan gezi notları bulunmaktadır. Bu gezi notlarında Özbek halkının Türkiye'den hasret ve sevgiyle bahsettiğini öğrenmekteyiz⁷⁰. Ancak bu bilgilerin sınırlı ve eksik olmasının yanında duygusal değerlendirmelerden ibaret olduğu açıktır. Bağımsızlığın ilanından sonra ise T.C. Kültür Bakanlığı'nca Nisan-Haziran 1993'te yaptırılan ve bu konudaki ilk deneysel araştırma niteliğinde olan bir araştırma yapılmıştır. "Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nde Halkın ve Seçkinlerin Farklı Tercihleri" adlı bu araştırma⁷¹ Özbek vatandaşların Türkiye'ye bakışı hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Özbekistan'da halkın % 94.4'ünün, ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bugünkü durumunun iyi olduğunun belirtildiği⁷² bu araştırma ile ilgili bulgular aşağıdaki iki tabloda değerlendirilmiştir.

⁶⁹ Fuller, Graham E.: *Central Asia, New Geopolitics*, Rand Corp., California, 1992, s. 13'ten. İncioğlu, Nihal: "Yeni Türk Cumhuriyetleri'nde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", *Bağımsızlığın İlk Yılları*, s. 137, no. 38.

⁷⁰ Örneğin, Bk. Bakiler, Yavuz Bülent: *Türkistan Türkistan*, 6. Baskı, Ankara 1996, s. 57 vd.

⁷¹ Behar: "Türk Cumhuriyetleri Kültür ...".

⁷² Behar: "Türk Cumhuriyetleri Kültür ...". s. 57.

Tablo 2. Özbekistan'da Halkın ve Elit Kesimin T.C.'ni Nasıl Tanımladığı*

<i>Tanımlama</i>	<i>Halk</i> %	<i>Elit Kesim</i> %
Avrupa Ülkesi	11.0	14.6
Asya Ülkesi	19.7	14.6
Ortadoğu Ülkesi	10.2	17.5
Müslüman Devletler Topluluğunun Bir Parçası	29.2	8.7
Türk Devletler Topluluğunun Bir Parçası	20.1	33.0
Hiçbiri	9.8	9.7
Bilmiyorum		1.9
TOPLAM	100.0	100.0

Tablodan da görüldüğü üzere Özbekistan'da halk Türkiye'yi, her şeyden önce "müslüman devletler topluluğunun bir parçası" olarak tanımlamaktadır (% 29.2). Daha sonra sırasıyla Türk devletler topluluğunun bir parçası (% 20.1) ve Asya ülkesi (% 19.7) tanımlamaları yer almaktadır. Elit kesim ise bu konuda epeyce farklı bir görüşe sahip. Elit kesim, Türkiye'yi en çok Türk devletler topluluğunun bir parçası (% 33), daha sonra Ortadoğu ülkesi (% 17.5) olarak tanımlamaktadır. Türkiye'yi müslüman devletler topluluğunun bir parçası olarak tanımlayan elit kesimdekilerin oranının % 8.7 gibi düşük seviyede olması ise ilgi çekicidir.

Tablo 3. Özbekistan'da Halkın ve Elit Kesimin T.C.'den Beklentileri*

<i>Beklentiler</i>	<i>Halk</i> %	<i>Elit Kesim</i> %
Maddi Yardım	19.7	11.7
İnsani Yardım	25.5	6.8
Uluslararası Kuruluşlarda Siyasal Destek	17.7	32.0
Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişte Önderlik	18.3	22.3
Türk İşadamlarının Yatırımlarını Arttırmaları	9.9	19.4
Manevi Yardım		1.0
Türkiye 'den Herhengi Bir Yardım Beklemiyorum	4.3	2.9
Diğer	0.1	3.9
TOPLAM	100.0	100.0

* Tablo 1-2, T.C. Kültür Profili Araştırması'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Özbekistan'da halkın, Türkiye'den öncelikle insani yardım beklemesi (%25.1), elit kesimin ise ancak % 6.8'inin insani yardım beklemesi tablodan çıkan ilginç bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Halkın öncelikli diğer beklentileri, maddi yardım (% 19.7) ve piyasa ekonomisine geçişte önderlik (% 18.3) olarak sıralanmıştır. Elit kesimin % 32.0 gibi önemli bir kısmı Türkiye'den uluslararası kuruluşlarda siyasal destek beklemektedir. Bunu, piyasa ekonomisine geçişte önderlik (% 22.3) ve Türk işadamlarının yatırımlarını artırmaları (% 19.4) izlemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANAYASAL SİSTEM (8.8.92)

Halkoyuna sunulurken kabul edilen Özbekistan Anayasası'nın tarihi olan 8 Ağustos (1992), ulusal günlerden biri olarak resmileştirilmiştir⁷³. Gelişmiş, demokratik bütün ülkelerin anayasalarının beğenilen maddelerinin toplamından oluşan Özbekistan Anayasası, 26 kısım, 6 bölüm ve 128 maddeden oluşmaktadır. Özbekistan Anayasası hazırlanırken Türkiye'den bir etkilenme olup olmadığı sorusuna gelince, kesin olarak ifade edilmemekle birlikte, bu konuda Özbekistan'ın, Kırgızistan'ın yolunu izlediği düşünülebilir. Kırgızistan Anayasası'nı hazırlayıcı Grup, Amerikan, Türk, İtalyan, Fransız, Alman ve Japon anayasalarını derin bir biçimde inceleyerek örnek almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın avrupalı mahiyeti sebebiyle Kırgızistan için önemli olduğu da vurgulanmıştır⁷⁴. Bu doğrultuda, Özbekistan Anayasası ile Avrupa anayasalarında ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer verilen *din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyeti* gibi temel hak ve hürriyetlerin düzenlendiği maddelerde paralelliklerin olduğu belirtilebilir. Özbekistan Anayasası'nın başında bir ^{giriş} (mukaddima) ve yayınlanan anayasa kitapçığının içinde ayrıca -Özbekistan'la ilgili devletçe yayınlanmış her kitapta olduğu gibi- Başkan İslam Kerimov'un (anayasa ile ilgili) görüşleri yer almaktadır.

Ortaasya Türk Cumhuriyetleri içinde Türkmenistan'dan sonra ikinci olarak anayasa kabul eden Özbekistan'da anayasa bazı yönleriyle eleştirilmiştir. Özellikle anayasanın Başkan'ın yetkilerini artırması ve Başkan'ın, direkt olarak ona bağlı olacak bölge valilerini atama yetkisi, Başkan'ın, ülkenin bütününde şahsi kontrolü elinde tutacak olması nedeniyle, muhalefet tarafından eleştiri konusu olmuştur. Ancak, anaya-

⁷³ Özdoğan: s.90.

⁷⁴ Özbudun, Ergun - Köker, Levent (Çev.): *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*. Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara 1993, s.26.

sa, vicdan ve gezi özgürlüğünün garantilerini ve Özbekistan'ın çoğulcu bir demokrasiye ulaşması gerektiğini belirten bir ifadeyi de taşıdığına altı çizilmektedir⁷⁵.

I. SİYASAL YAPI

Başkanlık sisteminin kabul edildiği Özbekistan'da devletin başında Başkan bulunmaktadır. Devlet Kontrol Komitesi, Milli Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Milli Emniyet Teşkilatı Başkan'a bağlıdır. Başkan'ın altında, Başbakanlık ve yedi başbakan yardımcısı (her biri ayrı alanlarda sorumlu) bulunmaktadır. Başbakan yardımcılara ise, bağlı bakanlıklar, devlet komitesi, merkezi birimler ve bağlı birimler bağlı bulunmaktadır. Bu hiyerarşik düzenin yanında, Yüksek Konsey; başsavcı, devlet kontrol komitesi, Merkez Bankası, sektör bankaları, Yüksek Konsey'in 16 komitesi, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Ekonomik Kurul yer almaktadır*.

Şimdi, "Siyasal Yapı" başlığı altındaki bu bölümde, Özbekistan Anayasası'nca tanımlanan anayasal kurumlar belirli bir sistematik içerisinde ele alınacaktır.

1. Yasama

a. Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclisi

aa. Kuruluşu

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 76. maddesine (AY.m.76) göre; Özbekistan Cumhuriyeti'nin Ali Meclisi, Ali (yüksek) devlet temsil (vekillik) organı olup, yasa çıkartıcı hakimiyeti uygular.

⁷⁵ Brown: s.24.

* Özbekistan'ın devlet yapısı, Ek - 1'de gösterilmiştir.

Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclisi, bölgesel seçim merkezlerine göre, çok partililik esasına dayanarak beş yıllık süreyle seçilen milletvekillerinden oluşur. Ali Meclise seçilme yaşı 25'tir. Ayrıca milletvekili adaylarına konulacak şartlar yasa ile belirlenir (AY.m.77).

bb. Görev ve Yetkileri (AY.m. 78)

1. Özbekistan Cumhuriyeti'nin Anayasası'nı kabul etmek, değiştirmek, ekler getirmek.
2. Yasalar kabul etmek, değiştirmek, ekler getirmek.
3. İç ve dış siyasetin temel yönlerini belirlemek ve devletin stratejik plan ve programlarını (düsturlarını) kabul etmek.
4. Özbekistan Cumhuriyeti'nin yasama, yürütme ve yargı hakimiyetinin yapısını ve görevlerini belirlemek.
5. Özbekistan Cumhuriyeti içine yeni devlet şekillerini (tizimlerini) kabul etmek ve bunları Özbekistan içinden çıkartma hakkındaki kararları onaylamak.
6. Gümrük, döviz ve kredi işlerini yasa ile düzenlemek.
7. Resmi-toprak (mamuri-hududi) yapılanma problemlerini yasa ile düzenlemek, ülkenin sınırlarını değiştirmek.
8. Bakanlar Kurulu'nun sunduğu Özbekistan Cumhuriyeti bütçesini kabul etmek, bütçenin icrasını kontrol etmek, vergiler ve başka zorunlu ödemeleri uygulamaya koymak.
9. Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclisi'ne ve yerel temsil organlarına seçim tayin etmek, "Merkezi Seçim Komitesi"ni oluşturmak.
10. Görevi bittiği için *Başkanı* seçme gününü belirlemek.

11. Özbekistan Ali Meclisi'nin başkanını ve yardımcısını seçmek.
12. Anayasa Mahkemesi üyelerini seçmek.
13. Özbekistan Ali (Yüksek) Mahkemesi üyelerini seçmek.
14. Özbekistan Ali Yönetim Mahkemesi üyelerini seçmek.
15. Cumhurbaşkanı'nın sunumuna göre "Özbekistan Çevre Koruma Devlet Komitesi"-nin başkanını atamak ve görevinden almak.
16. Cumhurbaşkanı'nın; başbakan, onun birinci yardımcısı ve yardımcılarını, Bakanlar Kurulu üyelerini tayin etme ve görevinden alma kararlarını onaylamak.
17. Cumhurbaşkanı'nın, Özbekistan Cumhuriyeti Baş Savcısı'nı (prokuror) ve onun yardımcılarını tayin etme ve görevlerinden alma hakkındaki kararları onaylamak.
18. Cumhurbaşkanı'nın sunumuna göre, Merkez Bankası yönetiminin başkanını tayin etmek ve görevinden almak.
19. Cumhurbaşkanı'nın; bakanlıklar, devlet komiteleri ve diğer devlet yönetim organlarını oluşturma ve bitirme hakkındaki kararlarını onaylamak.
20. Cumhurbaşkanı'nın; genel veya kısmi seferberlik ilan etme, olağanüstü hal uygulama ve onun süresini uzatma ve durdurma hakkındaki kararlarını onaylamak.
21. Uluslararası anlaşma ve şartnameleri onaylamak ve süresinden önce durdurmak.
22. Devlet ödülleri ve fahri derecelerini yürürlüğe koymak.
23. İlçeler, şehirler, vilayetleri oluşturmak, bitirmek, adını değiştirmek ve sınırlarını değiştirmek.
24. Anayasada gösterilen diğer yetki ve görevleri uygulamak.

cc. Toplanması

Toplam milletvekillerinin en az üçte ikisinin bulunduğu toplantıda Ali Meclis yetkili sayılır (AY. m. 79).

Ali Meclis ve organlarının toplantısına Başkan, Başbakan ve Bakanlar Kurulu Üyeleri, Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkeme ve Ali Yönetim Mahkemesi'nin Başkanları, Başsavcı, Merkez Bankası Başkanı katılabilir (AY. m. 80).

dd. Görev Süresinin Bitimi ve Seçimden Sonraki İlk Toplantı

Görev süresinin bitiminde, Ali Meclis, yeni toplanacak Ali Meclis göreve başlayana kadar kendi görevini sürdürür. Özbekistan Ali Meclisi'nin seçiminden sonraki ilk toplantısı, Merkezi Seçim Komitesi'nin çağrısı üzerine, en geç iki ay içerisinde yapılır (AY. m. 81).

ee. Yasa Teklifi ve Kabulü

Özbekistan Ali Meclisi'nde yasa teklifinde bulunma hakkına Başkan ve kendi devlet hakimiyetinin ali organ aracılığıyla Karakalpakistan Cumhuriyeti, Özbekistan Ali Meclisi'nin milletvekilleri, Bakanlar Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkeme, Ali Yönetim Mahkemesi ve Başsavcı sahiptir (AY. m. 82).

Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclisi, yasaları, kararları ve başka belgeleri (dökümanlar) kabul eder. Yasanın kabul edilmesi için milletvekillerin çoğunluğunun oyu istenir. Kabul edilen yasaların ve diğer normatif değere sahip belgelerin uygulanabilmesi için medyada ilan edilmesi şarttır (AY. m. 83).

ff. Komite ve Komisyonların Oluşturulması

Ali Meclis, *yasa tasarılarını* hazırlama işlerini yürütme, Ali Meclis'e gönderilecek konuları ilk olarak inceleme ve hazırlama, yasaların ve Ali Meclis'in diğer kararlarının icraatını kontrol etmek için, milletvekilleri içinden komiteler ve komisyonlar seçer. Ali Meclis gerektiğinde sürekli veya kısa süreli çalışacak milletvekillik, araştırma veya başka komisyonları oluşturur (AY. m. 86).

gg. Üyelikle İlgili Hükümler

Ali Meclis milletvekillerine, belirlenen şekilde, onların milletvekillik faaliyetiyle bağlı olan harcamalar ödenir. Ali Meclis'te sürekli çalışan (görevli) milletvekillerin kendi görevleri dışında, başka bir işte çalışmaları, meşgul olmaları yasaklanmıştır (AY. m. 87).

Ali Meclis milletvekilleri dokunulmazlık hakkından yararlanır. Milletvekilleri, izinsiz cezai sorgulamaya, hapse atılamaz veya mahkeme tarafından verilen idari cezaya çarptırılmaz (AY. m. 88).

b. Ali Meclis Başkanı

aa. Seçimi, Yardımcılar ve Görev Süresi (AY. m. 84)

Ali Meclis Başkan ve yardımcıları, Özbekistan Ali Meclisi milletvekilleri içinden gizli oy ile seçilir. Ali Meclis'in başkan ve yardımcıları Ali Meclis'e her yıl hesap verir. Ali Meclis başkan yardımcılarında biri, Karakalpakistan vekilidir. Ali Meclis başkan ve yardımcıları, Ali Meclis'in görev süresince seçilirler. Bir şahıs, iki defadan fazla Ali Meclis Başkanı seçilemez.

Ali Meclis başkanı, Ali Meclis milletvekillerinin üçte ikisinden oluşan çoğunluğun gizli oy vermesiyle, süresinden önce görevinden alınabilir.

bb. Yetki ve Görevleri

Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclisi Başkanı'nın Anayasa'nın 85. maddesinde sayılan şu yetki ve görevleri vardır:

1. Ali Meclis tartışmasına sunulan konular hazırlamaya genel yönetmenlik yapar.
2. Ali Meclisi toplantıya çağırır. Ali Meclis'in günlük programında görüşülecek konuları, komiteler ve komisyon başkanlarıyla birlikte hazırlar.
3. Ali Meclis toplantılarına başkanlık yapar.
4. Ali Meclis komiteleri ve komisyonlarının faaliyetlerini uygunlaştırır.
5. Yasaların ve Ali Meclis kararlarının icraatını kontrol eder.
6. Parlamentolararası ilişkileri gerçekleştirmeye ve uluslararası parlamento teşkilatları ile ilgili grupların faaliyetine başkanlık yapar.
7. Ali Meclis başkanının yardımcılarını, Ali Meclis komiteleri ve komisyonlar başkanlarını seçmek için Ali Meclise adaylar sunar.
8. Komiteler ve komisyonlar başkanlarının teklifine göre komiteler ve komisyonların oluşumunu (terkibini) değiştirip sonra bu değişimleri Ali Meclis'in onayına sunar.
9. Ali Meclis'in basın organları faaliyetini yönetir.
10. Ali Meclis'in basın organları tüzükleri ve tahrir hayatının (basın yazar personeli) oluşumunu (terkibi) ve onların çalışması için gereken harcamalar planını onaylar.
11. Ali Meclis'e bağlı basın organlar genel müdürlerini tayin eder ve görevinden alır.

12. Ali Meclis milletvekilleri ve kurumun çalışması için gereken harcamalar planını onaylar.

13. Özbekistan Ali Meclisi'nin kararlarını imzalar. Özbekistan Ali Meclisi'nin genel-gelerini (fermayış) çıkarır.

2. Yürütme

a. Başkan*

aa. Niteliği

Özbekistan Cumhuriyeti Başkanı devlet ve hükümet (icraat hakimiyeti) başkanıdır. Başkan, aynı zamanda Bakanlar Kurulu (Vezirler Mahkemesi Reyisi) sayılır (AY. m. 89).

bb. Seçimi

Özbekistan Başkanlık görevine 35 yaşından küçük olmayan, devlet dilini iyi bilen, seçimlere kadar en az on yıl Özbekistan sınırları içerisinde devamlı yaşayan Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşı seçilebilir. Bir şahıs iki defadan fazla başkan seçilemez. Başkan, Özbekistan vatandaşları tarafından genel, eşit ve direkt seçim sistemiyle, gizli oy verme ile, beş yıl için seçilir. Başkan seçme tertibi yasa ile belirlenir (AY. m. 90).

---

* "Başkan" deyimini, anayasadaki "prezident" karşılığı olarak kullanılmıştır.

cc. Yapamayacağı İşler, Dokunulmazlık ve Andiçme

Başkan, görevi süresince kendi görevi dışında ücretli görev alamaz, iş faaliyeti ile meşgul olamaz. Başkan'ın şahsı dokunulmazdır ve yasa ile korunur (AY. m. 91).

Başkan, Ali Meclis toplantısında and içtiğinden (kasamyat)** itibaren görevine başlamış sayılır (AY. m. 92).

dd. Görev ve Yetkileri

Başkanın görev ve yetkileri, Anayasa'nın 93. maddesinde sayılmıştır:

1. Başkan, vatandaşların hak ve özgürlüklerini, Anayasa ve yasalara uyulmasının garantisidir.
2. Özbekistan'ın egemenliği, savunması ve hududi bölünmezliğini korur, milli devlet yapısı problemleriyle ilgili kararlar gerçekleştirmek için gereken tedbirleri alır.
3. Ülke içerisinde ve uluslararası ilişkilerde Özbekistan adına görev yapar.
4. Görüşmeler yapar ve Özbekistan'ın şartname ve anlaşmalarını imzalar, Özbekistan tarafından yapılan şartname ve anlaşmaları ve bunun sorumluluklarını yerine getirmeyi sağlar.
5. Kendi huzurunda, "akkreditasıdan" geçen diplomat ve başka vekillerin güven ve davet mektuplarını kabul eder.
6. Özbekistan'ın yabancı devletlerdeki diplomat ve diğer vekillerini tayin eder ve görevinden alır.
7. Özbekistan Ali Meclisi'nden her yıl iç ve uluslararası durum hakkında bilgi sunar.

** Kasamyat'ın tam metni şudur: "Özbekistan halkına sadakat ile hizmet etmeye, Cumhuriyet'in Anayasa ve yasalarına katii uymaya, vatandaşların haklar ve özgürlüklerine kefalet vermeye. Özbekistan Cumhuriyeti Başkan görevlerini vicdanen yapmaya andiçerim (kasamyat ederim)".

8. İcraat yapacak hükümeti (hakimiyet devanını) oluşturur ve ona yöneticilik yapar. Cumhuriyet Ali Hükümeti ve diğer organların uyumlu çalışmalarını temin eder. Bakanlıklar (vezirlikler), devlet komitelerini ve devlet yönetiminin diğer organlarını oluşturur veya bitirir, bunlara ait kararlar (ferman) Ali Meclis onayına sunar.
9. Başbakan, onun birinci yardımcısı, yardımcıları, bakanlar kurulu üyeleri, Özbekistan Cumhuriyeti Başsavcısı ve onun yardımcılarını tayin eder ve görevde alır. Daha sonra bu kararlar meclis onayına sunulur.
10. Ali Meclis'e, Anayasa Mahkemesi Başkanı ve üyeleri, Yüksek (Ali) Mahkeme Başkanı, Yüksek (Ali) Yönetim Mahkemesi Başkanı ve üyeleri, Merkez Bankası Yönetimi Başkanı, Özbekistan Çevre Koruma Devlet Komitesinin Başkan görevlerine adaylar teklif eder.
11. Vilayet, ilçe, şehir ve yönetim mahkemesi hakimlerini tayin eder ve görevlerinden alır.
12. Vilayet valilerini ve Taşkent Şehir Valisi'ni tayin eder ve görevinden alır. Bu karar ait oldukları halk vekilleri meclisinin onayına sunulur. Anayasa'yı, yasalar bozan veya kendi şan şerefini ve değerini yitirici hareketler yapan ilçe ve şehir valilerini, Başkan, kendi kararıyla görevinden alabilir.
13. Cumhuriyetin yönetim organlarının ve valilerin kabul ettiği kararları durdurur ve iptal eder.
14. Yasalar onaylar (imzalar), ayrıca, yasaya kendi itirazlarını ilave ederek tekrar muhakeme edilmesi için Ali Meclis'e gönderebilir. Eğer Ali Meclis önce kabul edilen yasa üçte iki çoğunluk ile onaylarsa Başkan yasa imzalar.
15. Olağanüstü durumlar (dış tehdit, genel tertipsizlikler, doğal afet, bulaşıcı hastalıklar vs.) olduğu takdirde vatandaşların korunmasını temin etmek için Özbekistan sathında veya belli yerlerde *olağanüstü hal* ilan eder. Başkan'ın bu karar üç gün için-de

Ali Meclis onayına sunulur. Olağanüstü hal ilan etme şartları ve tertibi yasa ile belirlenir.

16. Cumhuriyet Silahlı Kuvvetleri Ali Baş Komutanı sayılır. Silahlı Kuvvetler'in Ali (yüksek) komutanlarını tayin eder (göreve atar) ve görevinden alır, ali askeri dereceleri verir.

17. Özbekistan'a savaş ilan edilirse veya savaşta birbirini korumak için yapılan şartname sorumluluğunu yerine getirmek için zorunluluk doğduğunda savaş durumu ilan eder. Kabul edilen karar üç gün içinde Ali Meclis onayına sunulur.

18. Özbekistan Cumhuriyeti'nin nişanları, madalyalar ve takdirnamelerini ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti'nin fahri ve "Malakaviy" derecelerini verir.

19. Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlığına ve siyasi sığınma hakkı vermeye ait problemleri çözer.

20. Genel affa ait belgeleri kabul eder ve Özbekistan mahkemeleri tarafından hükmedilen vatandaşlar affeder.

21. Milli savunma ve devlet kontrol hizmetlerini oluşturur. Onların yöneticilerini tayin eder ve görevinden alır. Diğer görev ve yetkisinde olan işleri halleder.

Başkan, kendi görevlerini yapmayı devlet idarecileri veya görevli şahıslara devredemez.

Başkan'ın anayasanın 93. maddesinde sayılan yetki ve görevleri dışında, anayasanın 94. maddesinde de, anayasa ve yasalara dayanarak ve onları icra etmek için, cumhuriyet sınırlar içinde uygulaması zorunlu fermanlar, kararlar ve genelgeler çıkarır (yayınlar), demektir. Ayrıca anayasanın 95. maddesi de Başkan'a *meclisi dağıtma yetkisi* vermektedir. Buna göre Ali Meclis içinde, onun normal faaliyetini tehdit eden (bozan), çözülmesi imkansız ihtilaflar olduğunda veya birkaç kez anayasaya zıt kararlar kabul edildiği durumlarda, Başkan, Anayasa Mahkemesi ile danışarak kabul edilen

kararına göre Ali Meclis'i dağıtabilir. Ali Meclis dağıtıldıktan sonra yeni seçim üç ay içinde yapılır. Ancak Ali Meclis, olağanüstü hal ilan edildiği devrelerde dağıtılamaz.

ee. Başkan'a Vekalet Etme

Başkan'ın hastalığı sebebiyle görevini yapamadığı ve bu durum Ali Meclis'çe oluşturulan "Devlet Tıbbi Komisyonu" tarafından onaylandığında, on gün içinde, Ali Meclis'in olağanüstü toplantısında, başkanlık görevini belli bir süre için yürütecek bir milletvekili seçilir. Bu durumda, üç ay içinde başkanlık görevi için genel halk oylamasına gidilmesi zorunludur (AY. m.96).

Görevi bitmesinden dolayı görevinden ayrılan Başkan, ömür boyu anayasa mahkemesi üyesi görevini alır (AY. m.97).

b. Bakanlar Kurulu

Bakanlar Kurulu ile ilgili düzenlemelere anayasanın 98. maddesinde yer verilmiştir. 98. maddeye göre Bakanlar Kurulu terkiğini Başkan belirler ve bu Ali Meclis tarafından atanır. Karakalpakistan Cumhuriyeti hükümet başkanı, Bakanlar Kurulu terkiğine kendi görevine göre direkt olarak girer.

Bakanlar kurulu ekonominin sosyal (içtimai) ve manevi alanlarda verimli faaliyetinin yönetimini, yasalar, Ali Meclis'in diğer kararları, Başkan'ın fermanları, kararlar ve genelgelerinin icraatın (uygulanmasını) sağlar. Bakanlar Kurulu ayrıca, yürürlükteki yasalara göre, Özbekistan sınırları içindeki tüm organlar, teşkilatlar, müesseseler, görevli şahıslar (memur-yöneticiler) ve vatandaşlar tarafından yerine getirilmesi zorunlu kararlar ve genelgeler çıkarır (yayınlar).

Bakanlar Kurulu, yeni seçilen Ali Meclis önünde görevini (vekaletlerini) devreder (üzerinden sokıt eder).

Nihayet, anayasanın 98. maddesinin son paragrafına göre, Bakanlar Kurulu faaliyetlerini oluşturma terkibi ve görev (vekalet) sınırı yasa ile belirlenir.

c. İdare

Özbekistan, vilayetler* , ilçeler, şehirler, küçük şehirler, köyler, kasabalar ve Karakalpakistan Cumhuriyeti'nden ibarettir (AY. m.68).

Karakalpakistan Cumhuriyeti, vilayetler, Taşkent şehrinin sınırların değiştirme ve vilayetler, şehirler, ilçeler oluşturma ve bunları bitirme Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclis'inin izniyle yapılır (AY. m.69).

aa. Karakalpakistan Cumhuriyeti'nin Statüsü

Karakalpakistan ile ilgili maddeler anayasada idari yapının konu edildiği dördüncü bölüm içerisinde yer almaktadır. 70 ila 75. maddeler arasındaki 6 maddede Karakalpakistan Cumhuriyeti'nin statüsü belirlenmiştir.

Anayasanın 70. maddesine göre, bağımsız Karakalpakistan Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti içindedir. Ayrıca aynı maddede, Karakalpakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının, Özbekistan Cumhuriyeti tarafından korunacağı da ifade edilmiştir.

Özbekistan Anayasası'na göre (m.71) Karakalpakistan kendi anayasasına sahiptir. Ancak Karakalpakistan Anayasası'nın Özbekistan Anayasası'na aykırı olması mümkün değildir. Bunun dışında 72. maddede yazdığı üzere, Özbekistan yasaları Karakalpakistan'da da geçerlidir.

---

* Türkiye'deki il statüsünde.

Karakalpakistan hududu ve sınırları Karakalpakistan'ın izni alınmadan değiştirilemez. Karakalpakistan, kendi idari (mamuri-hududi) yapılanma problemlerini bağımsız olarak halleder (AY. m.73).

Karakalpakistan Cumhuriyeti anayasanın 74. maddesine göre, Özbekistan Cumhuriyeti'nden, Karakalpakistan halkının genel oylamasıyla (referandum) ayrılma hakkına sahiptir.

Özbekistan-Karakalpakistan ilişkilerini düzenleyen anayasa hükmüne göre, bu ilişkiler Özbekistan Anayasası'na göre yapılan anlaşmalar ve şartnamelere göre yürütülecektir. Özbekistan ile Karakalpakistan arasında olan anlaşmazlıkların ise arabulucu vasıtalar yardımı ile çözüleceği ifade edilmektedir (AY. m.75).

bb. Mahalli (Bölgesel) Devlet Hakimiyetinin Temelleri

aaa. Yerel Hakimiyet Organları

Vilayetler, ilçeler ve şehirlerde (ilçe içerisindeki şehirler, şehir içindeki ilçeler hariç) valilerin başkanlık edeceği halk vekilleri meclisleri devlet hakimiyetinin temsil organlarıdır. Bu organlar devlet ve vatandaşların menfaatlerini dikkate alarak kendi görevleri dahilindeki problemleri çözerler (AY. m.99).

aaaa. Görevleri

Yerel hakimiyet organlarının görevleri anayasanın 100. maddesinde sayılmıştır. Bunlar:

- Yasaları, yasal düzeni ve vatandaşların güvenliğini (havfsızlığını) temin etmek.
- Sınırlar içinde ekonomik, sosyal ve medeni gelişim sağlamak.

- Yerel bütçeyi şekillendirmek ve icra etmek, gelirlerini (yığımlerini) belirlemek, bütçenin dışında maddi birikimleri oluşturmak.
- Yerel kommunal kuruma yöneticilik yapmak.
- Çevre koruma.
- Vatandaşlık durumu belgelerinin kayıt edilmesini temin etmek.
- Normativ dökümanlar kabul etmek, anayasa ve yasalara zıt olmayan diğer görevleri uygulamak.

Yerel hakimiyet organlarının bu sayılan görevleri dışında, anayasanın 101. maddesinde de görevleri belirtilmiştir. Bunlar, Başkan'ın fermanlarını, devlet hakimiyeti üst organlarının kararların uygulamak, halkvekilleri alt meclisleri faaliyetine yöneticilik yapmak ve Cumhuriyet ve yerel öneme sahip problemlerin tartışmalarına katılmaktır.

Alt organlar, kendilerine verilen görev ve yetki çerçevesinde, üst organların kabul ettiği kararları icra etmeye mecburdurlar. Halk vekilleri meclisleri ve valilerin görev süresi beş yıldır (AY. m.101).

bbbb. Vekillik ve İcra Organı: Valilik

aaaaa. Atama ve Görevden Alma (AY. m. 102)

Vekillik ve icra hakimiyetini, ait olduğuna göre vilayet, ilçe ve şehir valileri kullanırlar. Vilayet valileri ve Taşkent şehri hakimi (yöneticisi-valisi) Başkan tarafından atanır ve görevinden alınır. Atama ve görevden alma kararı, ait olduğu Halk Vekilleri Meclisi tarafından onaylanır.

İlçe ve şehir valileri ait olduğu vilayet valisi tarafından atanır ve görevinden alınır. Bu kararlar ait olduğu Halk Vekilleri Meclisi tarafından onaylanır.

Şehirlerdeki ilçelerin valileri ait olduğu şehir valisi tarafından atanır ve görevinden alınır. Bu, Halk Vekilleri Şehir Meclisi tarafından onaylanır.

İlçelere bağlı şehirlerin valilerini ilçe valisi atar ve görevinden alır. Bu kararı Halk Vekilleri İlçe Meclisi onaylar.

Ayrıca anayasanın 103. maddesinin ikinci fıkrasında valilik ve halk vekilleri yerel meclislerinin faaliyetlerini oluşturma, onların vekalet dairesini ve halk vekilleri yerel meclislerini seçme tertibini yasa ile belirleneceği belirtilmektedir.

bbbb. Görev ve Sorumluluk

Vilayet, ilçe ve şehir valileri görevlerini "tek başlılık" esasına göre yaparlar ve yönettikleri organların karar ve faaliyetleri için şahsen sorumludurlar (AY.m.103. f.I).

Vali kendisine verilen görev ve yetki çerçevesinde ait olduğu sınırlar içerisindeki işletmeler, teşkilatlar, birleşmeler, bütün görevli şahıslar ve vatandaşlar tarafından zorunlu olan kararları alır (AY. m.104).

cccc. Muhtarlık

Küçük şehir, köy ve kasabalar, bunların içindeki mahallelerde ve şehirlerdeki mahallelerde vatandaşların kendi kendini idare etme organı olup, bu yerlerde yaşayanlar iki yıl süre için muhtar ve onun danışmanlarını seçerler (AY. m.105. f.I).

Anayasanın 105. maddesinin ikinci fıkrası, "kendi kendini idare etme organlar seçme tertibi, faaliyetini teşkil etme ve vekalet sınırı yasa ile belirlenir" diyerek düzenlemeleri yasalara bırakmaktadır.

3. Yargı

a. Genel Olarak

Özbekistan'da "yargı, yasama ve yürütmeden, siyasi partilerden ve diğer kamu kuruluşlarından bağımsız görev yapar", hükmünü öngören anayasanın 106. maddesi ve onu izleyen maddeler ile güvence altına alınmıştır.

Özbekistan'da yargı sistemi beş yıl süre ile seçilen, Özbekistan Anayasa Mahkemesi, Özbekistan Ali Mahkemesi, Özbekistan Ali Yönetim Mahkemesi, Karakalpakistan Ali Mahkemesi, Karakalpakistan Yönetim Mahkemesi, bu süre ile tayin edilen Vilayet Mahkemesi, Taşkent Şehir Mahkemesi, ilçe, şehir ve yönetim mahkemelelerinden ibarettir. Mahkemelerin oluşturulması ve faaliyet gösterme tertibi yasa ile belirlenir. Olağanüstü mahkeme oluşturmaya ise izin verilmez (AY. m.107).

b. Yüksek Mahkemeler

aa. Anayasa Mahkemesi

aaa. Yapısı (AY. m.108)

Özbekistan Anayasa Mahkemesi, yasama ve yürütme organının dökümanlarının⁷⁶ anayasaya uygunluğunu inceler.

⁷⁶ Anayasanın 108. maddesinin ilk fıkrasında kullanılan bu tabir (dökümanlar) yasa ve yasa gücündeki kararname olduğu kadar diğer karar ve belgeleri de içine alacak geniliktir. "Dökümanlar" tabirinin kapsamını, anayasa mahkemesinin görev ve yetkilerini gösteren anayasanın 109. maddesinin birinci paragrafı belirlemektedir.

Anayasa mahkemesi başkanı, başkan yardımcısı ve üyeleri, siyaset ve hukuk alanında yetişmiş uzman kişiler arasından seçilir. Anayasa Mahkemesi içinde Karakalpakistan vekili de yer alır.

Anayasa Mahkemesi başkan ve üyelerine bazı yasaklamalar getirilmiştir. Bunlar, siyasi partiler ve hareketlere üye olmamak, başka ücretli görevlerde bulunamamak ve milletvekili olamamak olarak belirlenmiştir. Buna karşılık anayasa mahkemesi hakimlerinin dokunulmazlık hakkından faydalanacağı anayasal güvence altındadır. Anayasa mahkemesi hakimleri anayasaya bağlı ve kendi faaliyetlerinde bağımsızdırlar.

Anayasa madde 109, anayasa mahkemesi oluşturma ve faaliyetleri gösterme tertibi yasa ile düzenlenir, diyerek diğer düzenlemeleri yasaya bırakmıştır (AY. m.109, son).

bbb. Görev ve Yetkileri

Anayasa mahkemesinin, anayasanın 109. maddesinde sayılan şu yetki ve görevleri vardır:

1. Yasaların, Özbekistan Ali Meclis'inin kabul ettiği diğer dökümanların, Başkan'ın fermanlarının, hükümet kararlarının, devlet hakimiyeti yerel organları kararlarının ve diğer belgelerin anayasaya uygunluğunu belirlemek.
2. Karakalpakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'na, Karakalpakistan Cumhuriyeti yasalarının Özbekistan Cumhuriyeti yasalarına uygunluğuna karar vermek.
3. Anayasa ve yasalara izah vermek.
4. Anayasa ve yasalar ile belirlenen diğer görevleri yapmak.

Anayasa hükümüne göre hakimlerin dokunulmazlığı yasa ile garanti altına alınır. Yine 112. maddeye göre, Ali Mahkeme ve Ali Yönetim Mahkemesi başkanları ve üyeleri milletvekili olamaz. Ayrıca, hakimler ve ilçe hakimleri siyasi parti ve hareketlerin üyesi olamazlar ve diğer ücretli görevlerde bulunamazlar.

Hakim, yasayla gösterilen esaslar gerçekleşirse görev süresi bitmeden görevinden çekilebilir.

bb. Temel İlkeler

Anayasada, yargı alanındaki temel ilkeler olarak sayılabilecek, duruşmaların kamuya açık olması, mahkeme kararlarının uygulanmasının zorunluluğu, mahkeme işlerinin dili ve sanığın savunma hakkı ile ilgili prensiplerin yer aldığı hükümler bulunmaktadır. Anayasanın 113 ila 116. maddeleri arasındaki bu düzenlemeler şöyledir.

aaa. Mahkeme Faaliyetlerinin Açık Yapılması

Mahkemelerdeki faaliyetler açıkça yapılır. Faaliyetlerin kapalı mecliste yürütülmesine yasa ile belirlenen durumlarda izin verilir (AY. m.113).

bbb. Mahkeme Kararlarının Uygulanmasının Zorunluluğu

Yargı kararları devlet organları, kamu örgütleri, işletmeler, teşkilatlar, görevli şahıslar ve vatandaşların hepsi için yerine getirilmesi zorunludur (AY. m. 114).

ccc. Mahkeme Dili

Mahkeme işleri, Özbek dilinde, Karakalpak dilinde veya hangi bölgede olduğuna göre, o bölgede en çok konuşulan dilde yürütülür.

Mahkeme işlerinin yürütüldüğü dili bilmeyen müdahil şahıslara tercüman aracılığıyla "iş materyalleri ile tam tanışma", mahkeme işlerine iştirak etme hakkı ve mahkemede kendi anadilinde konuşma hakkı tanınır (AY. m.115).

ddd. Sanığın Savunma Hakkı

Anayasanın ilgili hükmüne göre sanığın savunma hakkı temin edilir. Sanığa, soruşturma ve mahkeme işini yürütmenin herhangi basamağında hukuki yardım alma hakkı tanınır. Vatandaşlara, işletme ve teşkilatlara hukuki yardım etmek için avukatlar (avukatura) faaliyette olur. Avukaturayı oluşturma ve iş tertibi yasa ile düzenlenir (AY. m.116).

cc. Başsavcı ve Savcı

Özbekistan sınırları içerisinde yasaların belli bir şekilde uygulanmasının kontrolünü Özbekistan Cumhuriyeti Başsavcısı ve ona bağlı savcılar yapar (AY. m.118).

Savcılık organları merkezileştirilmiştir ve başındaki başsavcı tarafından Karakalpakistan Cumhuriyeti Savcısı, Özbekistan Cumhuriyeti Başsavcısı'na yönetilir.

Karakalpakistan Cumhuriyeti Savcısı, Özbekistan Cumhuriyeti Başsavcısı'na tanışılarak Karakalpakistan Cumhuriyeti ali temsil (vekillik) organ tarafından tayin edilir. Vilayetlerin savcıları, ilçe ve şehir savcıları ise başsavcı tarafından tayin edilir.

Özbekistan Cumhuriyeti Başsavcısı'nın Karakalpakistan Cumhuriyeti Savcısı'nın, vilayet, ilçe ve şehir savcılarının tümünün görev (vekalet) süresi beş yıldır (AY. m.119).

Savcılık organları, devlet organları, kamu birleşmeleri (kuruluşları) ve görevli şahıslardan (memurlar) bağımsız olarak yasalara göre görev yaparlar.

Savcılar, görev süresinde siyasi partilere ve siyasi amaç taşıyan diğer kamu birleşmelerine üye olamazlar.

Savcılık organlarını oluşturma, görevleri ve faaliyet gösterme düzeni yasa ile belirlenir (AY. m.120).

Anayasanın 121. maddesi Özbekistan sınırları içerisinde cinayete karşı savaş için, hızlı arama, soruşturma ve diğer özel görevleri bağımsız şekilde yapan özel kooperatif teşkilatları, kamu birleşmeleri ve bunların bölümlerini oluşturmayı ve faaliyetini yasaklamaktadır. Ayrıca bu maddede, yasacılık ve hukuki disiplinin, vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumada, hukuku muhafaza edici organlara, kamu teşkilatları ve vatandaşların yardım etmeleri ile gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir.

II. HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

1. GENEL OLARAK

Özbekistan Anayasası'na bakıldığında, anayasanın, bir çok demokratik ilkenin yer aldığı bir anayasa olduğu görülmektedir. Ancak burada, "fiili" rejimle, anayasal çerçevenin farklı olduğunu belirtmek gerekir⁷⁷.

Anayasa'da 2. maddede devletin, halkın isteklerini ifade ettiği ve çıkarlarını temsil ettiği, devlet organları ve görevlilerinin vatandaşlara hesap verecekleri, 7.

---

⁷⁷ İncioğlu: s.135.

maddede ise demokratik hak ve özgürlüklerin anayasa ve yasaların garantisi altında olduğu ifade edilmektedir. Daha önce belirtilen, fiili durum ile anayasal çerçevenin farklı olduğuna en iyi örneklerden birini 33. madde teşkil etmektedir. 33. maddede vatandaşların toplanma ve gösteri yapma hakları olduğu ve bunun, otoritelerce "güvenlik" gerekçesiyle yasaklanabileceği belirtilmektedir. Ancak uygulamada, şubat 1990'da yürürlüğe giren ve bugün hala yürürlükte olan ilgili yasa ile, açık havada yapılan bütün toplantılar yasaklandığı gibi salon toplantılarına da izin verilmeyerek anayasada belirtilen hakkın kullanım olanağı, böylece kalmamaktadır⁷⁸.

∂ Anayasa'da dikkati çeken hususlardan biri de, eski Sovyetler Birliği'nden farklı olarak, sık sık kendi politikalarını bağımsız olarak kendilerinin belirleyeceğini ve başka ülkelerin içişlerine de karışılmayacağını anlatan ifadelere başvurulmasıdır. Örneğin, 3. maddede Özbekistan'ın kendi milli devlet yapısı, devlet hakimiyeti, yönetim organları sistemini belirleyeceği, kendi iç ve dış politikasını belirleyeceği ifade edilirken, 17. maddede diğer devletlerin içişlerine karışılmayacağı belirtilmektedir. Özbekistan'ın Ortaasya ülkeleri için potansiyel tehdit unsuru olarak görüldüğü hatırlanırsa, 17. maddenin önemi daha iyi anlaşılabilir.

İnsan ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin hemen ikinci bölümde ele alınması, batı tipi anayasa izlenimi uyanmasına neden olan Özbekistan Anayasası'nda, bazı maddeler ise Sovyet Anayasası'ndan esinlendiği izlenimine de sebep olmaktadır. Örneğin, 1977 tarihli SSCB Anayasası'nda 5. maddede yer alan "devletin ana meseleleri, ulus çapında tartışmaya ve kamu oylamasına (referandum) sunulur" ifadesi, Özbekistan Anayasası'nda aynen yer almakta, madde sonuna ise referandum yapma tertibinin yasa ile belirleneceği ibaresi eklenerek, uygulamada da sık sık referanduma başvurulmaktadır⁷⁹.

Anayasa'nın 10. maddesinde ise yürütme erkinin Özbekistan halkı adına Cumhuriyet Ali (yüksek) Meclisi ve Başkan tarafından kullanılabilmesi belirtilmektedir.

⁷⁸ İncioğlu: s.135; Yalçın, Aydın: "Atayurt'da Arayışlar", Yeni Forum, Cilt 13, Sayı: 278, Temmuz 1992. s.22.

⁷⁹ Bağımsızlık, anayasanın kabulü ve devlet başkanının seçiminde hep halkoyuna başvurulmuştur.

Aynı maddenin devamında, toplumun herhangi bir kısmının, siyasi parti, halk örgütleri, hareketleri veya şahısların, Özbekistan halkı adına yürütme yetkisini kullanamayacağı hüküm altına alınırken, şüphesiz, zimnen, komünist partisine de atıfta bulunmaktadır.

2. HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN DÜZENLENMESİ

Anayasa'da yer alan hak ve özgürlükler; kişi özgürlükleri ve siyasal haklar, iktisadi, sosyal, kültürel haklar ve özgürlükler ve dayanışma hakları olmak üzere üç başlık altında incelenebilir⁸⁰. Ancak, bu üç başlıktan önce, anayasanın kabul ettiği genel kuralların ne olduğu, bu bölümün sonunda ise hak ve özgürlüklerin nasıl teminat altına alındığı hususlarını da incelemek gerekir.

a. Genel Kurallar

Anayasanın 18, 19 ve 20. maddelerinde hak ve özgürlükler alanındaki genel kurallar anayasal norm olarak düzenlenmiştir.

Genel kurallardan ilki, *yasa önünde eşitlik* ilkesidir. Bu ilkeye göre, Özbekistan vatandaşlarının tümü aynı hak ve özgürlüklere sahip olup; cins, ırk, millet, dil, din, sosyal sınıf, itikat, şahsi ve sosyal düzeylerine bakılmaksızın yasa önünde eşittirler. Bununla birlikte, ayrıcalıkların ancak yasa ile belirlenebileceği ve bu ayrıcalıkların sosyal adalet prensiplerine uygun olmasının şart olduğu da kural olarak benimsenmiştir (AY. m.18).

Bir diğer kural, vatandaş ve devletin, hakları ve görevleri ile birbirlerine bağlı olduğunu belirten anayasanın 19. maddesinde yer almaktadır. Anılan maddeye göre,

⁸⁰ Hak ve özgürlüklerin tasnifi için . Bk. Kaboğlu, İbrahim Ö.: Özgürlükler Hukuku, Afa Yay., 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 149 vd.

vatandaşların kişiliğine bağlı (dahlsız-dolaysız), anayasa ve yasalarda gösterilen hak ve özgürlükleri, mahkeme kararı olmadan, alınamaz veya sınırlandırılmaz.

Üçüncü olarak, 20. maddede, vatandaşların hak ve özgürlüklerini kullanmadaki sınırı belirlenmiştir. Buna göre, vatandaşlar hak ve özgürlüklerini kullanırken, başka şahısların, devlet ve toplumun, yasal menfaatleri, hakları ve özgürlüklerine zarar veremez.

b. Kişi Özgürlükleri ve Siyasal Haklar

aa. Kişi Özgürlükleri

Anayasanın şahsi hak ve özgürlükler başlığı altındaki VII. kısmı, 24. maddede ifade edilen yaşama hakkından başlayarak 31. maddeye kadar, söz konusu başlık altında değerlendirilebilecek olan hak ve özgürlükleri tanımlamıştır. Ancak bu kısımdan önce vatandaşlıkla ilgili maddelerin yer aldığı VI. kısmın olması, örneğin yaşama hakkı gibi en temel bir hakkın bile ancak vatandaşlıktan sonra gelebileceği bir devlet anlayışını anlatması bakımından önem taşıdığı burada belirtmek gerekir.

24. maddede yer alan yaşama hakkı, her insana daimi olarak tanınmıştır. Aynı maddenin devamında, insan hayatına kast etmenin en ağır cinayet olduğu vurgulanmıştır.

Anayasaya göre, herkes özgürlük ve şahsi dokunulmazlık (dolaysızlık-ilgisizlik) hakkına sahiptir. Bu doğrultuda, hiç kimse yasalara dayanmaksızın hapse atılmaz veya cezaevinde tutulamaz (AY. m.25).

26. maddede, hukukun genel kaidelerinden biri olan, suçluluğu kanıtlanana kadar hiç kimsenin suçlu sayılmayacağı ilkesi yer almaktadır. Mahkemede suçlanan şahsın, kendini savunabilmesi için tüm imkanların sağlanacağı da belirtilmiştir. Ayrıca işkence yapılması, (zorbalıkla) güç kullanılması, "şefkatsiz" ya da insan değerini

aşağılayıcı ve diğer şekillerdeki "zorluklara" uğratılması yasaklanmıştır. Bununla birlikte, rızası dışında hiç kimsenin tıbbi veya ilmi deneylere tabi tutulmasına da izin verilmemiştir.

Her şahsın şanı ve şerefine yapılan tecavüzlerden, şahsi hayatına karışılmasından korunma ve konut (yaşayış yeri) dokunulmazlığı (dolaysızlığı) hakkına sahip olması da anayasal güvence altındadır. Yasada gösterilen durumlardan ve tertipten başka, başkasının konutuna (yaşayış yerine) girmesi, teftiş etmesi veya incelemesi, yazışmalar ve telefon konuşmalarının açıklanması (sırını aşkar edilmesi) da yasaklanmıştır (AY. m.28).

Fikir (fikrleş), söz ve inanç özgürlüğü hakkı, her Özbek vatandaşına tanınan anayasal haklardandır. Anayasanın 29. maddesinde yer alan bu hükmün devamında, herkesin kendi istediği bilgiyi araştırmak, almak ve onu yaymak hakkına sahiptir denilmekte, ancak, yürürlükteki anayasal düzene karşı oluşturulan bilgi (informasyon) ve yasayla belirlenen diğer sınırlamalar buna istisna teşkil etmektedir. "Fikir yürütiş" (fikir üretmek ve onu ifade etmek) özgürlüğü tanınmakla birlikte, devlet sırrı ve diğer sırlara ait olan durumların yasa ile sınırlanabileceği ifade edilmektedir (AY. m.29).

Tüm devlet organları, toplum örgütleri (birleşmeleri) ve kamu görevli şahıslarının, vatandaşın hak ve menfaatleri ile ilgili olan belgeler, kararlarını vb. vatandaşların öğrenme imkanlarını sağlamak gerekliliği anayasanın 30. maddesinde belirtilmiştir. 31. maddede ise vicdan özgürlüğü garanti edilmiştir. Bu maddeye göre, her insanın, istediği dine inanmak veya hiçbir dine inanmamak hakkına sahiptir. Ayrıca bu maddede, dini görüşlerin zorlanarak kabul ettirilmesine izin verilmeyeceği de belirtilmiştir.

bb. Siyasal Haklar

Siyasal haklar, anayasanın VIII. kısmında dört madde halinde düzenlenmiştir. Bu kısmın ilk maddesi olan 32. maddede yönetime katılma ve bunun şekli belir-

lenmiştir. Bu maddeye göre; vatandaşlar, toplum ve devlet işleri yönetimine doğrudan veya tayin ettikleri vekiller aracılığı ile katılabilme hakkına sahiptirler. Siyasal katılma (kendi kendini yönetim), referandumlar düzenleme ve devlet organlarını demokratik bir biçimde oluşturma yoluyla gerçekleştirilir.

Anayasaya göre; vatandaşlar, sosyal faaliyetlerini, yasalara uygun mitingler, toplantılar ve gösteriler şeklinde gerçekleştirme hakkına sahiptirler. Bununla birlikte, yürütme organları, "yalnızca güvenlik açısından" bu tür faaliyetlerin düzenlenmesini yasaklama hakkına sahiptirler (AY. m.33).

Özbekistan'da, vatandaşlar, sendikal hareketlere, siyasal partilere ve diğer örgütlere (cemaatlere) katılma hakkına sahiptir. Aynı zamanda; siyasal partilerde, örgütlerde (cemaat birleşmelerinde), toplumsal hareketlerde ve hükümetin temsil organlarında, azınlığı oluşturan muhalif kimselerin hakları, özgürlükleri ve insancıl değerlerini hiç kimsenin aşağılayamayacağını ifade eden bir ibare anayasada yer almaktadır (AY. m.34).

Anayasanın 35. maddesine göre, her vatandaş doğrudan kendisi veya başkaları ile birlikte, kamu organlarına, teşkilatlarına veya milletvekillerine, dilekçe, teklif ve şikayet ile başvurabilme hakkına sahiptir. Ayrıca, söz konusu maddeye göre, dilekçe, teklif ve şikayetlerin, yasada öngörülen yöntemlerde ve sürede incelenmesi de şarttır.

Yukardaki siyasal haklara, anayasanın 117. maddesinde vatandaşlara tanınan, temsil organlarını seçme ve bu organlara seçilme hakkı da eklenebilir. Ancak, seçme ve seçilme yeterliliğine sahip olmayanlar (mahkeme tarafından "muamalaya layakatsız" diye belirlenenler) ve cezaevlerinde bulunanlar, bu haktan yararlanamazlar. Bunun dışındaki durumlarda, vatandaşların seçme ve seçilme hakları direkt ya da dolaylı olarak sınırlandırılmaz.

c. İktisadi, Sosyal, Kültürel Hak ve Özgürlükler

aa. İktisadi Haklar

Anayasanın 36. maddesinde, her şahsa mülkiyet hakkı tanınmıştır. Aynı maddede ayrıca, bankada açılan hesabın gizliliği ve miras hakkı yasalar ile güvence altına alınır, demektir.

İktisadi haklar ile ilgili diğer düzenlemeler, kamunun iktisadi temelleri başlığı altında, anayasanın XII. kısmında bulunmaktadır. Bu kısımda yer alan 53. maddede şöyle demektir: "Devlet, tüketicilerin hukuki üstünlüğünü dikkate alarak, iktisadi faaliyet, girişimcilik ve çalışma özgürlüğü, tüm mülk şekillerinin eşit hukuki statüye sahip kabul eder ve hukuki açıdan eşit korunmasını sağlar." Özel mülkün de diğer mülk şekilleri gibi devlet korumasında olduğunu belirten aynı maddede, mülk sahi-binin, yasada gösterilen şekilde ve durumlarda mülkünden mahrum edilebileceği, ifa-de edilmektedir.

Bir başka düzenleme 54. maddede yer almaktadır. Bu maddeye göre, mülk sahibi, mülküne istediği gibi sahiplik yapar, ondan yararlanır ve tasarrufta bulunur. Ancak, mülkten yararlanma, ekolojik çevreye zarar vermemeli, vatandaşlar, tüzel kişiler ve devletin haklarını ve yasa ile korunan menfaatlerini bozmamalıdır.

bb. Sosyal Haklar

Anayasa, *çalışma hakkını* her bir bireye tanımıştır. Anayasa hükmüne göre (AY. m.37), her birey çalışma, serbestçe meslek seçimi, eşit çalışma koşullarında çalışma ve yasada öngörülen şekilde işsizlikten çekilme (kurtulma) hakkına sahiptir. Mecburi çalışma ise, mahkeme kararı ile verilen cezanın icrası ve yasada öngörülen diğer haller dışında yasaklanmıştır. Çalışanların tatil yapma hakkı anayasanın 38. maddesinde, tüm vatandaşlara tanınmıştır. Mesai zamanı ve ücretli izin süresi yasa ile belirlenir, hükmü de aynı madde içerisinde yer almaktadır.

Anayasanın 39. maddesinde sosyal güvenlik hakkıyla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Bu maddeye göre; herkes, emekli^o olduğunda, çalışma ehliyetini kaybettiğinde veya yakınlarından ayrılması halinde ve yasada öngörülen hallerde sosyal yardım alma hakkına sahiptir. Maddenin devamında, emeklilik maaşı, mali yardım (çok çocuklu fakir ailelere verilen bir miktar para), sosyal yardım ve bunun gibi diğer yardımların miktarı, resmen belirlenen asgari yaşam düzeyi için gerekli olan en az miktardan az olamaz, demektedir.

Anayasada toplu sosyal haklar, hak ve özgürlüklerin tanındığı bölümde değil, toplum örgütleri adı altındaki kısımda düzenlenmiştir. 56. maddede, sendikalar da toplum örgütleri arasında sayılarak, hemen sonrasında, öncelikle, sendikaların da aralarında bulunduğu toplum örgütlerinin neleri yapabilecekleri değil, neleri yapamayacakları sıralanmıştır. Bu doğrultuda, anayasal sistemi zorla değiştirmeyi amaçlayarak, cumhuriyetin bağımsızlığı, bölünmezliği ve "havfsızlığı"na, vatandaşların anayasal hak ve özgürlüklerine karşı, savaşı, sosyal, milli, ırki ve dini kini yayıcı, halkın sağlığına ve maneviyatına tecavüz edici ve diğer silahlı örgütlerin, milli ve dini ruhta olan siyasi partilerin ve toplum örgütlerinin oluşturulması ve faaliyeti yasaklanmıştır. Ayrıca, gizli (mahfi-yaşırın) örgütler oluşturmak da yasaktır (AY. m.57). Ancak bu yasaklardan sonra, toplum örgütlerinin (AY. m. 58) ve sendikaların (AY. m.59) neleri yapacakları ifade edilmiştir. Anayasa madde 59'da, sendikaların, çalışanların, sosyal, iktisadi haklarını ve menfaatlerini ifade ettikleri ve bunları koruyacakları, sendikalara üye olmanın ise serbest (isteğe göre) olduğu belirtilmektedir. Kamu görevlilerinin örgütlenmeleri ise anayasanın 58. maddesinin kamu görevlilerinin, toplum örgütlerinin faaliyetlerine karışmasını engelleyen hükmü ile yasaklanmıştır. Toplu sözleşme ve grev hususunda ise anayasada herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

c. Kültürel Haklar

Anayasa 41 ve 42. maddeleri ile kültürel hakları anayasal güvence kapsamı içine almıştır. Bu çerçevede, öğrenim özgürlüğü, anayasanın 41. maddesinde tanınmıştır. Ücretsiz genel eğitim almanın devlet garantisinde olduğu ve eğitim-öğretim işlerinin devlet denetimine tabi olduğu, aynı maddenin devamında belirtilmiştir.

Anayasa ayrıca, bilimsel ve teknolojik keşiflerde bulunma özgürlüğü ve kültürel yeniliklerden faydalanma hakkını da tanımıştır (AY. m.42). Madde 42, devlet, toplumun kültürel, bilimsel ve teknolojik açıdan gelişmesine her türlü yardımda bulunur, diyerek bu konuda devleti görevli saymaktadır.

Genel medya vasıtaları ile ilgili düzenleme, anayasanın XV. kısmında, 67. maddede, yer almaktadır. Sansüre izin verilmeyeceğinin de belirtildiği anılan maddede, genel medya vasıtalarının özgür oldukları ve yasaya göre faaliyet gösterecekleri, ayrıca, haberin doğruluğu için belirlenen tertibe göre sorumlu oldukları ifade edilmektedir.

d. Dayanışma Hakları

Dayanışma hakları⁸¹, anayasanın bir çok maddesindeki düzenlemelerin içerisinde yer almaktadır. Bunlardan ilki, "vatandaşlar, Özbekistan halkının tarihi, manevi ve medeni mirasını korumaya mecburdurlar" ve "medeniyet abideleri devlet korumasındadır" diyen anayasanın 49. maddesidir. Diğer bir düzenlemede ise (AY. m.50), "vatandaşlar doğaya dikkatli davranır" denilerek, bu konuda, vatandaş görevli sayılmaktadır.

Anayasanın 54 ve 55. maddeleri de dayanışma hakları kapsamında değerlendirilebilir. 54. maddeye göre, mülkten yararlanma ekolojik çevreye zarar veremez.

⁸¹ Dayanışma haklarından kastedilen, çevre hakkı, insanlığın ortak mal varlığına saygı hakkı, barış hakkı ve gelişme hakkı olarak sayılan "yeni haklar"dır. Bk. Kaboğlu: s. 286-294.

Doğal zenginliklerin devlet korumasında olduğunu⁸² belirten 55.maddede ise, yerüstü ve yeraltı zenginlikleri, su, yeşillik ve canlılar ve diğer doğal "zahireler" in ulusal zenginlik olduğu ifade edilerek, bu zenginliklerden "doğru" yararlanma zorunludur, denilmektedir.

Son olarak, uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü öngören anayasanın 17. maddesi dayanışma haklarından barış hakkı içerisinde değerlendirilebilir.

e. Hak ve Özgürlüklerin Teminatı

Yukarda belirtilen genel kurallar doğrultusunda, vatandaşların hak ve özgürlükleri tanındıktan sonra, anayasanın X. kısmında, bu hak ve özgürlüklerin güvenceleri ifade edilmiştir. Anayasanın 43. maddesi, devleti, vatandaşların anayasa ve yasalarda belirlenen hak ve özgürlüklerini temin etmek ile görevlendirilmiştir. Onu izleyen maddede ise, devlet organları, görevli şahıslar (memurlar) kamu kuruluşlarının yasalara aykırı hareketleri olması durumunda, vatandaşların hak ve özgürlükleri, mahkemeye şikayet etmek suretiyle, mahkeme tarafından hukuksal güvence altına alınır, demektir.

Anayasanın 45. maddesi, reşit olmayanlar, çalışma yeteneği olmayan ve kimse-siz yaşlıların devletin himayesinde olduğunu ifade etmektedir. İnsan hakları ve özgürlüklerinin garantileri adını taşıyan anayasanın X. kısmının son maddesi olan 46. maddede ise kadın ve erkeğin eşit haklara ve hukuki statüye sahip olduğu güvence altına alınmıştır. Zaten, anayasanın ilk maddelerinde de (AY. m.13) Özbekistan'ın, demokratik, genel insani prensiplere dayalı bir devlet olduğu, buna göre, insan, onun hayatı, özgürlüğü, şerefi, değeri ve diğer temel (dolaysız) haklarının yüksek değer sayılacağı ve demokratik hak ve özgürlüklerin anayasa ve yasalarla korunacağı belirtilmektedir.

⁸² Halen, Aral Gölü'nün kurumaya yüz tutmasıyla, ekolojik bir felaketle burun buruna olan Özbekistan'da, doğal zenginlikler için anayasal korumanın gereğinin altı çizilmesi gerekir.

3. ANAYASANIN DEĞİŞTİRİLEBİLİRLİĞİ

Anayasada değişiklik yapma tertibi, anasanın son bölümünde, son iki maddede (AY. m.127-128) düzenlenmiştir. Bu maddelere göre; anayasada değişiklik yapmak için Ali Meclis üye tam sayısının en az üçte ikisinin oyu gerekmektedir (AY. m.127). Değişiklik teklifi yapıldıktan sonra, altı ay süresince, bu değişiklik ve düzeltilmeler yapma hususunda geniş ve her yönlü bir tartışma açılır. Değişiklik teklifi reddedilirse, teklif, ancak bir yıl geçtikten sonra verilebilir (AY. m.128).

Belirtildiği üzere, yasaların kabulü için milletvekillerin çoğunluğunun oyu yeterli iken (AY. m.83), anayasa değişikliği için üçte iki çoğunluk aranmaktadır (AY. m.127). Bu çerçevede, Özbekistan Anayasası, değiştirilebilirlik açısından "sert anayasa" olarak kabul edilebilir. Ayrıca, 128 maddeden oluşan ve detaylı düzenlemeler yerine, toplum ve devlet düzeni ile ilgili düzenlemelere ana hatlarıyla değinen Özbekistan Anayasası, kapsam olarak da "dar kapsamlı anayasa" olarak nitelenebilir.

III. ANAYASAL SİSTEMİN İŞLEYİŞİ

1. TEK SÖZ SAHİBİ: KERİMOV

Daha önce de belirtildiği üzere tek söz sahibi kişi durumunda olan İslam Kerimov, Özbekistan'da uygulayacağı siyaseti 5 temel madde halinde açıklamıştır⁸³:

- i) İktisat, daima siyasetten önce ele alınacak. Yani öncelikle halkın karnı doyurulmalı ve huzuru sağlanmalıdır.
- ii) Devlet, baş islahatçı olacak.
- iii) Kanunun üstünlüğü kabul edilecek ve kanunun karşısında herkes eşit olacak.
- iv) Toplumun her konuda muhafaza edildiği güçlü bir sosyal siyaset uygulanacak.

⁸³ Zaman, 13.01.1996, s.15.

v) Serbest piyasa ekonomisi (pazar ekonomisi)'ne geçiş tedrici (basamak basamak) olarak gerçekleştirilecek.

Açıklanan bu maddelere bakıldığında, maddelerin demokratikleşmeyi geciktirmek için kullanılan birer kılıf oldukları izlenimi doğmaktadır. Özellikle ilk maddede yer alan, iktisat siyasetten önce ele alınacak deyimi, demokratikleşmenin bir süre daha geciktirilebileceği, bunun nedeninin de ekonomik reformların yapılması olduğu olarak yorumlanabilir. Eski sistemin büyük ölçüde değiştirileceği izlenimini veren ikinci maddedeki devletin "baş ıslahatçı" olacağı deyimi ise gereksiz görülmektedir. Çünkü ıslahat yapacak başka bir kurum olmadığı gibi mevcut otoriter sistem, böyle bir kurum olsa bile bunu engelleyecek izlenimi uyandırmaktadır. Üçüncü maddede yer alan kanunun üstünlüğü ve kanun karşısında eşitlik, uyguladığı baskıyı hayret edilecek boyutlara ulaştırdığı öne sürülen İslam Kerimov'un bugünkü rejiminde he-nüz gerçekleştirilebilmiş değildir⁸⁴.

Dördüncü maddede, kimine göre kararlı, kimine göre de otoriter olarak nitelenen yönetimin amacının aslında, toplumun korunması olduğu zımni olarak ifade edilmektedir. Son maddede ise pek öyle ümitlendirici adımlar henüz atılmamış olsa da, serbest piyasa ekonomisine önünde sonunda, mutlaka geçileceği vurgulanmaktadır.

İslam Kerimov, eski sistemin terkedilmesi konusunda ağır davranmasının nedenini, "yeni evi kurmadan eski evi yıkma", "yedi ölç bir biç" ve "her şeye tenkit nazarında bakmak lazım" gibi atasözlerinden yararlanarak açıklamaya çalışmaktadır⁸⁵. Kerimov ayrıca, kendi kurduğu hükümeti, televizyon ve basın aracılığıyla bizzat kendisi eleştirerek bir çeşit "oto-muhalefet" yapmaktadır. Ancak bunu yadırgamamak gerekir. Çünkü ülkedeki muhalefet, fiilen ortadan kaldırılmıştır.

Kerimov'un uygulamalarında daha bir çok oto-muhalefet örneği görülmektedir. 1989'da birlik hareketince savunulan, Özbek dilinin resmileştirilmesi, Moskova'dan

⁸⁴ Özbek İçişleri Bakanlığı görevlileri komşu Kırgızistan'da Özbek İnsan Hakları Kuruluşu Başkanı A. Pulatov'u ve iki Birlik eylemcisini yakalatıp Taşkent'e yollamıştır. Bk. Brown, Bess: "Orta Asya: Beklenmedik Bağımsızlığın İlk Yılı", Yeni Forum, Nisan 1993, s.24.

⁸⁵ Be temel esas ve atasözleri için Bk. Doğan: s.15.

özerklik gibi "ulusal" sorunlar sahiplenmesi⁸⁶; ülkedeki İslami Dirçeli Partisi ve Adalet Hareketi gibi kökten dinci partileri yasaklayıp, bizzat kendisinin islami kimliği sürekli ön plana çıkarması ve "bürokratik islami" güçlendirmeye çalışması gibi⁸⁷.

Devlet başkanı Kerimov'a bakıldığında "tek adam" görüntüsü vermekte, karizması⁸⁸, aldığı Özbek kahraman ünvanı⁸⁹ ve 1993 yılı barış ödülü⁹⁰, halkın büyük çoğunluğunun otoriter de olsa yönetimden hoşnutluğunu sağlamaktadır. Sovyet hukukunda olduğu gibi bugün de kanun kuvvetinde kararnamelerin oldukça fazla olduğu⁹¹ Kerimov yönetiminin bu kararnameleri hemen her konuda sık sık çıkarttığı ve bir kısım yayın organı ve halk tarafından bunların "ferman" olarak kabul edildiği⁹² göze çarpmaktadır.

Avrupa sosyalist ülkelerinde bir dönem yaşanmış olan; sadece seçilecek adayların isimlerini taşıyan tek listeli seçimler, önemi kalmamış parlamentolar ve katı bir siyasal ve ekonomik merkezîyetçilik⁹³, kısmen de olsa bugün halen mevcut rejimin özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, sosyalist iktidarda devlet başkanı aynı zamanda parti birinci sekreterliği görevini üstleniyorsa etkin oldukları⁹⁴ aynı şeyin bugün Kerimov'un parti başkanlığı ve devlet başkanlığı şeklinde devam ettiği gözlenmektedir.

⁸⁶ Özdoğan: s.88.

⁸⁷ Kerimov'un devlet iplerini elinde tutmak için "bürokratik islam"a önem verdiği, asıl amacının ise islamin kontrolü olduğu belirtilmektedir. Bk. Yavuz, M. Hakan: "Orta Asya'daki Kimlik Oluşumu: Yeni Kolonizatör Dervişler-Nurcular". Türkiye Günlüğü, Sayı: 33, Mart-Nisan 1995, s.161-162.

⁸⁸ Kerimov'u karizmatik bir lidere dönüştürme çabalarının, Stalin döneminde yapılan "şefin yüceltilmesi ve doğa üstü bir varlık haline dönüştürülmesi" işlemine benzemesi dikkate değerdir. Bk. Andican: s. 170.

⁸⁹ Bağımsızlığın kazanılmasında önderlik eden Kerimov'a yaptığı yararlı faaliyetlerinden ötürü "Özbek Kahramanı" ünvanı ve "Altın Yıldız" ödülü verildi. Bk. Doğan: Zaman, 15.01.1996, s.15.

⁹⁰ Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te, Uluslararası Ruhaniler Cemiyeti tarafından verilen ödül. Bk. Doğan: 13.01.1996, s.15.

⁹¹ Sovyet hukuk sistemi için Bk. Rezaki, Sait (Çev.): *Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku*, Ankara 1976, s.212.

⁹² Ferman nitelemesi için Bk. Zaman, 14.01.1996, s.15.

⁹³ Gürbüz: s.163.

⁹⁴ Gürbüz: s.164.

2. ANTI-DEMOKRATİK UYGULAMALAR

Özbekistan'da anayasa ile öngörülen sistem ile mevcut siyasal yapının farklı olduğu, bağımsızlığın ilanından sonra da sürdürülen anti-demokratik uygulamalar ile ortaya çıkmaktadır.

Anti-demokratik uygulamalar başlığında verilebilecek örneklerin başında, siyasal partilerin kapatılması, faaliyetlerinin durdurulması, yöneticilerin tutuklanması veya yurtdışına çıkarılması, gelmektedir. Bu uygulama, başta ülkedeki en büyük iki siyasi hareket olan Birlik ve Erk olmak üzere, ciddi rakip sayılan bütün siyasal partilere ve onların yöneticilerine yapılmaktadır. Burada, büyük siyasi parti liderlerinin yurtdışına çıkmaya zorlanmasının⁹⁵ -ki bunda büyük ölçüde başarılı olunmuştur. Birlik lideri Abdurrahim Polat ve Erk Lideri Muhammet Salih yurt dışındadır- başka bir amaca da hizmet ettiğini belirtmekte yarar vardır. Bilindiği üzere başkan Kerimov'un görev süresi 2000 yılına kadar uzatılmıştır. Yani 2000 yılında başkanlık seçimleri vardır. Anayasanın 90. maddesine göre başkan adaylarının seçime katılabilmesi için seçimlere kadar en az on yıl aralıksız Özbekistan sınırları içerisinde yaşama şartı aranmaktadır. Dolayısıyla yurtdışına çıkmaya zorlanan bütün liderler, anayasanın bu hükmüyle 2000 yılındaki başkanlık seçimlerine katılamayacaklardır. Bu nedenle 2000'li yıllara da Kerimov yanlısı bir başkanın damgasını vurabileceğini tahmin etmek güç değildir.

Siyasal yapıyla ilgili bir başka anti-demokratik uygulama, halkı ilgilendiren çok önemli kararlarda halkoyuna başvurulmayışıdır. Bu uygulamaya en çarpıcı örnek olarak, Özbekistan'ın, Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılma kararı verilebilir. Bu çerçevede, Özbekistan'ı Moskova'ya bağımlı kılacak BDT Bankası'nın kurulması ile ilgili önemli kararlar imzalanırken de halkoyuna başvurulmamıştır⁹⁶.

Kerimov yönetiminin iktidarını koruyabilmek için güçlendirdiği KGB örgütü ve İçişleri Bakanlığı içerisinde oluşturulan "özel terör grupları" ile yasadışı birçok ta-

⁹⁵ Erk Lideri Muhammed Salih, yurtdışına çıkışının hükümetçe canlanmış olabileceği görüşünü öne sürmektedir. Bk. Salih: s.68.

⁹⁶ Andican: s.142.

sarrufta bulunduğu iddia edilmektedir. Bürokraside, yakınların kayırma (nepotizm) ve çürüme (korrupsiyon)'nin egemen olduğu, diktatörlüğe özgü bir uygulama olan, ekonomide bütün kararların daha fazla merkezileştirildiği, dile getirilmektedir. Ayrıca, Kerimov yönetiminin, böylece, ülkeyi bir "polis devleti" haline getirdiği öne sürülmektedir⁹⁷.

Özbekistan'da halen *tek parti hakimiyetinden* söz edilebilir. Ülkedeki iki bü-yük muhalif hareket olan Birlik ve Erk'in faaliyetlerinin sürdürülmesine engel olunduğu buna karşılık, çok partili rejimin var olduğu imajını vermek için, ancak *gölge* veya *uydu partiler* diye tanımlanan partilerin faaliyet gösterebildiği görülmektedir. Kurulan bu gölge partiler iktidardaki partiye danışmanlık (örneğin Vatan Terakkiyat Partisi) yapmaktadır⁹⁸.

Siyasal yapı ve anayasa incelendiğinde, başkanlık sisteminde olan sert erkler ayırımından sözedilebileceği, ancak halen çoğulcu siyasal rejimden bahsedilemeyeceğinden ve anayasada başkana tanınan aşırı yetkiler gözönüne alındığında, Özbekistan'da "başkancı rejim" in egemen olduğu, söylenebilir. Teoride savunulabilecek bu görüşün yukarda belirtilen anayasadışı, anti-demokratik uygulamalar çerçevesinde savunulamayacağı açıktır. Bu bağlamda Özbekistan'daki yönetimin diktatörlüğe kaydığı görüşü değer kazanmaktadır.

3. KAMUOYU ONAYI

Özbekistan'da önemli siyasi kararların çoğunu halkın onayına başvurulmadan "tepeden inme" alındığı bilinmektedir. Bu açıdan önemli siyasi kararların çoğunun halkın iradesini yansıttığını savunmak güçtür. Bu bağlamda kamuoyunun mevcut siyasi sistem ve meydana gelen değişiklikler hakkındaki görüşünün ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. İşte bu bölümde, bağımsızlıktan sonra bölgede yapılan ilk önemli

⁹⁷ Andican: s.173, 341-342, 375.

⁹⁸ Behar: "Bağımsızlık Kimliği...", s.110; Andican: s.170.

niceliksel çalışma olan SIAR araştırmasının⁹⁹ sonuçlarından hareket ederek yukardaki soru cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

a. Siyasi Rejim Değişikliklerinden Duyulan Memnuniyet

Tablo 4.*

<i>GÖRÜŞLER</i>	<i>HALK</i> %	<i>ELİT KESİM</i> %
Memnunum	41.0	56.3
Memnun Değilim	31.5	20.4
Fikrim Yok	27.5	23.3
TOPLAM	100.0	100.0

Tablo 4'te görüldüğü üzere hem halkın (% 41) hem de elit kesimin (% 56.3) çoğunluğu rejim değişikliğinden memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Elit kesimin, halka göre memnuniyetinin daha fazla oluşu ise, sistem değişikliklerinin getirdiği sonuçlardan halkın, elit kesime göre daha fazla etkilenmesiyle açıklanmaktadır. Bu arada rejim değişikliğinden memnun olmayanların ve fikir belirtmekten kaçınanların önemli bir oranda buldukları da dikkat çekmektedir. SIAR araştırmasına göre bir başka dikkat çeken husus, Rus azınlığın (% 25.6 ve % 33.3), Özbek'lere (% 40.7 ve % 44.5) oranla rejim değişikliğinden daha az memnuniyet duymasıdır¹⁰⁰.

⁹⁹ Behar, Büşra Ersanlı (Yay. Haz.): Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması, Kültür Bakanlığı Yay., Birinci Baskı, Ankara 1995.

* Tablo. Behar: "Türk Cumhuriyetleri Kültür..."den yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹⁰⁰ Behar: "Türk Cumhuriyetleri Kültür...", s.52, 155.

b. Bugünkü Siyasi Sistemi ve Yaşamların Değerlendirme

Tablo 5.*

GÖRÜŞLER	HALK %	ELİT KESİM %
Mevcut Siyasi Sistemi Doğru Buluyorum, Bugünkü Durumumdan Memnunum	19.3	22.3
Mevcut Siyasi Sistemi Onaylıyorum, Ancak Bugünkü Durumumdan Memnun Değilim	34.1	51.4
Mevcut Siyasi Sistem Doğru Olabilir , Ancak Bugünkü Yaşamımdan Kesinlikle Çok Şikayetçiyim	20.6	14.6
Eski Siyasi Sistemde Onaylamasamda o zamanki durumumdan daha memnumdum	16.7	4.9
Mevcut Siyasi Sistemi Onaylamıyorum, Eski Sistemi Tercih Ediyorum	9.3	6.8
TOPLAM	100.0	100.0

Tablo 5'e göre hem halk, hem de elit kesim bugünkü durumundan memnun olmamakla birlikte mevcut siyasi sistemi onaylamaktadır. Ayrıca, SİAR araştırmasına göre (halk düzeyinde), Ruslar'a (% 8.8) göre Özbekler'in (% 21.9) siyasi rejimden daha memnun oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır¹⁰¹.

c. Ülke Yönetimi İçin Tercih Edilen En İyi Siyasi Sistem

Tablo 6* .

GÖRÜŞLER	HALK %	ELİT KESİM %
Başkanlık	62.1	49.5
Demokrasi (Tek Partili)	7.9	1.0
Demokrasi (Çok Partili)	9.3	42.7
Sosyalizm	14.3	3.9
Din Devleti	3.9	1.9
Diğer	2.5	1.0
TOPLAM	100.0	100.0

* Tablo 5-6, Behar: "Türk Cumhuriyetleri Kültür..."den yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹⁰¹ Behar: "Türk Cumhuriyetleri Kültür...", s.53, 156.

Tablo 6'ya bakıldığında, Özbekistan'da, hem halkın, hem de elit kesimin tercih ettiği en iyi siyasi sistemin, "başkanlık" olduğu görülmektedir. Halkın tercih ettiği ikinci sistemin "sosyalizm" (% 14.3) olduğu, elit kesimin ikinci sırada tercih ettiği siyasi sistemin ise "çok partili demokrasi" (% 42.7) olduğu görülmektedir. Elit kesimin, "çok partili demokrasi"yi % 42.7 gibi önemli bir oranda istemesi, fikren batı dünyasına açılmak istemeleri ve batı ile yakınlaşmak istemeleri ile açıklanmaktadır. Bu arada, tercih edilen başkanlık sisteminin, Amerika'daki "başkanlık sistemi" değil de, Kerimov'un liderliğini yaptığı siyasi rejim olarak algılanabileceği de, değerlendirmenin sağlığı açısından gözönünde tutulmalıdır¹⁰².

4. YAPISAL DEĞİŞİM VE HEDEFLER

Siyasal yapılanma bölümünün en sonunda, parlamentodaki yapısal değişimlerin temelde neler olduğu ve 21. yüzyıla girerken, Özbekistan'ın nasıl bir devlet yapısını hedeflediği sorularına cevap aranacaktır. Kuşkusuz, burada bu soruları cevaplandıracak kişi Kerimov'dan başkası değildir. Zira Kerimov, değişimin ana mimarı olduğu gibi, 2000 yılına kadar -belki daha sonra da- da siyasi iktidar elinde bulunduracak kişi durumundadır.

Kerimov, bir konuşmasında¹⁰³, Ali Meclis'in yeniden şekillenmesinin tamamen farklı olduğu, Ali Meclis'in eski "Yasa Meclisi"nden büyük farklılıklar içerdiğini belirtmektedir. Kerimov'a göre, Ali Meclis'in getirdikleri temelde şunlardır:

1. Delegeler çok partili kaynaktan seçilmiş, seçmenler tarafından iki veya üç aday görevlendirilerek doğru bir seçim gerçekleştirilmiştir.
2. Ali Meclis seçimlerinin başlangıcında ve devletin güç organlarının göreve başlama ilkesi, demokratik olmayan ilkeleri kabul etmemektir.

¹⁰² Behar: "Türk Cumhuriyetleri Kültür...", s. 54, 157.

¹⁰³ Karimov, I. A.: *Basic Principles of Social, Political and Economic Development of Uzbekistan*. Report at the First Session of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, February 23, 1995, Tashkent, "Usbekiston", 1995, s.22.

3. "Profesyonel Parlamento" getirilmiştir. Bu ilke, temsilcilerin, sivil hayattaki işlerine ait hizmet süreleriyle ilgili sorunlarının olması üzerine belirlenmiştir. Ayrıca, bu ilke full-time çalışacak temsilcilerin, meclisin menfaatlerini en iyi şekilde gözönünde bulundurmalarını da içermektedir.

4. Ali Meclis'in gücü, seçmen ve temsilciler arasındaki yakın ilişkiye dayanmaktadır. Bu ilişkiyle ilgili problemler, eski parlamentonun "dikkatsiz bir bedeli" olarak kabul edilmektedir.

5. Dış politikanın bağımsızlığı, uluslararası organizasyonların Özbekistan' kabul etmesiyle kolaylaşmıştır. Özbekistan, Eylül 1992'de Interparlamentler Birliği'nin 119. üyesi olmuştur¹⁰⁴.

Özbekistan'da nasıl bir devlet yapısının hedeflendiği sorusuna gelince; Özbekistan'ın temel hedefi tam demokratik ve sivil devlet ve toplum oluşturmak olarak belirlenmiştir¹⁰⁵. Bu hedefe ulaşmak için, Kerimov'un ifade ettiği, yapılacaklar ve yapılması gerekenler ise şöyle özetlenebilir:

1. Geçerli bir sosyal ve mali denge kurulmalıdır. Bu dengeyi sağlayacak yasaların yapılması zorunludur.

2. Devlet kurumlarının bütün kademelerindeki işleyişi, yasalar ile kolaylaştırılması, idari görevlerin, merkezden bölgesel, bölgeselden şehirlere yayılması gerekmektedir.

3. Ekonomik ve kısmen siyasal reformların başarısı, daha çok, idari personelin verimine, isteğine ve değişimleri uygulama eğilimine bağlı olacağından, devlet görevlilerinin statüleriyle ilgili bir kurum bir an önce hayata geçirilmelidir.

4. Her şeyin yasalar tarafından idare edildiği bir *hukuk devleti* kurulacaktır. Bunun için yasa yapıcı ana kuruluşlar kuvvetlendirmek gerekir.

---

¹⁰⁴ Karimov: s.22-25.

¹⁰⁵ Karimov: s.12-13.

5. Öncelikle, vatandaşların ve sivil toplum örgütlerinin, devlet idaresine ve siyasete katılması yasal olarak temel alınmalı ve bu katılımın gelişimi hızlandırılmalıdır.
6. Ekonomide hükümetin ana görevi, ticaret ekonomisi ile sosyal ekonominin olağan fonksiyonlar arasındaki şartları yaratmak, yöntemi ise güç devleti yönetimi değil, yasa devleti olmalıdır.
7. Ekonomik ve siyasal bütün reformların hedefi ve temeli insan olduğundan, devlet öncelikle yeni jenerasyonun eğitim ve yetişmesi sorumluluğunu taşıyacaktır.
8. Sosyo-ekonomik sorunların etkili çözümü, insan haklarının gerçekleşmesi için maddi zorlukları da beraberinde getirir. Ancak, Ali Meclis, faaliyetlerinde insan hakların amaçlamalı, bu doğrultuda hukuki ve adil devlet yaratılmalıdır. Bu prensip, anayasa mahkemesince temel alınarak, yargı organları, hukuki organlar ve devlet güç organları tarafından izlenecektir¹⁰⁶.

Yukarıda sayılan amaçlar, şüphesiz, çağdaş bir Özbekistan'ın oluşturulmasında etkili olacaktır. Ancak, bağımsız olmayan ya da bağımsızlığını sürdüremeyecek bir Özbekistan için, bu amaçların bir anlamı kalmayacaktır. Bu nedenle Kerimov, bağımsızlığa büyük önem vermektedir. Bağımsızlık fikri, Kerimov'a göre, şu anlamları taşımaktadır:

"- Özbekistan'ın bağımsızlığı gelecekte (de) korunmalıdır.

- Vatanın ve ulusun ileri gelenleri (ataları) tanınmalı ve korunmalıdır.

- Yüceltilmiş fikirler ile çalışma, yeni akılcı keşifler, soylu düşünce ve hedeflerin fedakarca yerine getirilmesi vatanın geleceği için gereklidir."

Sonuçta, Özbekistan'ın geleceği, bağımsızlık ideolojisinin, yukarıda Kerimov'un işaret ettiği gibi, daha geniş bir duygu olarak idrak edilmesine bağlı olduğu not edilmelidir¹⁰⁷.

---

¹⁰⁶ Karimov: s.14-20.

¹⁰⁷ Karimov: s.42.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bağımsızlıktan sonra, otoriter bir yönetim altında bulunan ve demokrasi geleneğinden yoksun Özbekistan'da, şu anda, geçi döneminin bütün olumsuzlukları yaşanmaktadır. Ancak, ülkenin alt yapısı ve insanların birikimi gelişme için hazır, yalnız zihniyet değişimi gerekiyor¹⁰⁸. Bu da gerçekleşirse Orta Asya'da güçlü, istikrarlı, demokratik, çağdaş bir Özbekistan uzak bir olasılık değil.

Şu anda ülkede temel bazı sorunlar yukarda belirtilen öngörüğü geciktirecek gibi görünmektedir. Bunlar, öncelikle, muhalefetin yasaklanması, anayasanın fiilen uygulanmayarak ülkenin kanun hükmünde kararnamelerle (ferman) yönetiliyor olması, buna bağlı olarak devlet başkanı Kerimov'un her alanda tek söz sahibi olması gibi. Ülkenin hızla merkezi planlamaya gidişi ve yukardaki sorunların varlığı; Kırgızistan dışında kalan tüm Orta Asya Cumhuriyetleri, batının demokrasi anlayışı ile bağdaşmayan, önceki totaliter komünist rejime benzer şekilde yönetilecek gibi¹⁰⁹, diyen Werner Gumpel'i kısa vadede -en azından Özbekistan için- haklı çıkaracağına benziyor.

Özbekistan'da batı tipi demokrasiye geçiş için gerekli adımların geç atılmasına ya da gerekli adımların yasal ve anayasal olarak atılmasına karşın, fiilen bunların uygulanmayışına gerekçe olarak iki fikir ileri sürülmektedir. Bunlar, Özbekistan'ın ya da Özbek halkının daha tam olarak demokrasiye hazır olmadığı görüşü ve ülkenin bugün için siyasal ve ekonomik istikrara ihtiyacı olduğu fikridir. Bu fikre dayanarak yürütme güçlü tutulmaktadır. Ayrıca, devlet başkanı İslam Kerimov, yaptırdığı plebisit ile görev süresini 2000 yılına kadar uzatmıştır.

Yasaların anayasaya uygunluğu, mevcut anayasal düzende, anayasa mahkemesi ile denetlenmektedir. Yargı kurumlarının oluşumu, seçim ve atama esasına göre yapılmaktadır. Ancak, bu kurumların ne kadar bağımsız ve demokratik olduğu, bir çok

¹⁰⁸ Adalı, Murat: "Yeniden Taşkent'e Doğru". Türkiye Günlüğü, Sayı 26, Ocak-Şubat 1994, s.98-100.

¹⁰⁹ Gumpel: s.24-27.

anti-demokratik uygulamanın gerçekleştirildiği Özbekistan'da, araştırılmaya değer bir çalışmanın konusunu oluşturabilir.

Sosyalizm sonrası ülkelerin genelde ortak özellikleri olarak sayılabilecek; piyasa ekonomisine geçiş, çok partili sistem, bağımsızlık, anayasa ve devlet başkanının seçimlerinde referanduma başvurulması, demokratik, sosyal ve laik bir devleti öngören bir anayasa, görünüşte Özbekistan için de geçerlidir. Ancak, fiilen bunların ne ölçüde demokratik şartlarda gerçekleştirildiği tartışılabilir. Örneğin anayasanın çok partili sistemi kabul etmesi ve halen birden çok partinin faaliyet göstermesine rağmen Özbekistan'da çok partili sistemin geçerli olduğunu savun-mak güçtür. Çünkü, iktidar partisi dışındaki partilerin gücü zayıftır ve bu partiler, iktidardaki Halk Demokrasi Partisi'ne danışmanlık görevi yapan, uydu partiler diye tanımlanan küçük partilerdir. Asıl muhalefeti temsil eden ve büyük bir oy potansiyeline sahip olan Birlik ve Erk Partisi'nin ise faaliyetleri yasaklanmıştır.

Son olarak, yukarıda yapılan tespitler ışığında, Özbekistan'da mevcut olan siyasal rejimin adının ne olduğu sorusuna gelince, anayasaya dayanarak, bu soruyu "Başkanlık" olarak yanıtlamak gerekir. Ancak, halen, çoğulcu siyasal rejimin geçerli olmadığı kabul edilirse, bugün için Özbekistan'da, başkanın aşırı yetkili olduğu da gözönünde tutularak, "Başkancı Rejim" in geçerli olduğunu söylemek doğru olur. Hatta, başkan Kerimov'un, her alanda tek söz sahibi olması ve ülkedeki anti-demokratik uygulamalar nedeniyle, Özbekistan'ın diktatörlüğe kaydığı görüşlerine katılmak çok da yanlış olmaz. Zira, Erk Partisi eski lideri Muhammed Salih'in belirttiği gibi, bugün için Özbekistan'da, "sistemsiz bir sistem uygulanmaktadır"¹¹⁰, denilebilir.

---

¹¹⁰ Aktaran; Yalçın: s.23.

EK***ÖZBEKİSTAN'IN DEVLET YAPISI****CUMHURBAŞKANI (BAKANLAR KURULUNUN BAŞKANI)****BAKANLIKLAR (Başkana Bağlı)**

Devlet Kontrol Komitesi
 Milli Savunma Bakanlığı
 Dışişleri Bakanlığı
 Adalet Bakanlığı
 Milli Emniyet Teşkilatı
 İçişleri Bakanlığı

YÜKSEK KONSEY

Başsavcı
 Devlet Kontrol Komitesi
 Merkez Bankası
 Sektör Bankaları
 Yüksek Konseyin 16 Komitesi
 Anayasa Mahkemesi
 Yüksek Ekonomik Kurul

BASBAKANLIK**BASBAKAN YARDIMCISI (Dış Ekonomik İlişkilerden Sorumlu)**

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
-Dış Ekonomik İlişkiler	-Dış Yardım -Bakanlar Kurulu İle İlişkiler Bölümü		

BASBAKAN YARDIMCISI (Ekonomik İşlerden Sorumlu)

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
-Maliye -Çalışma	-İstatistik -Kamu Mallarını Özelleştirme -Gümrük	-Vergi Dairesi	-Ulusal Turizm Şirketi -Kamu Hizmetleri Birliği -Kamu İşletmeleri Kiralama Birliği

* Kaynak: *Özbekistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi*. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Raporu. Ankara 1995.

BASBAKAN YARDIMCISI (Tarımdan Sorumlu)

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
-Tarım	-Sulama Sistemleri	-Devlet Üretim	-Meyve, Sebze, Şarap
-Arazi ve Su Kaynakları Geliştirme	İnşaat Komitesi	İnşaat Birliği	Alım-Satım Konserni
-Devlet Gümrük Komitesi			-Orman Ürünleri Şirketi
-Devlet Malzeme ve Agro-Endüstriyel Ekipman İşletme-Bakım-Onarım Komitesi			-Su Kaynakları Geliştirme İnşaat Birliği
-Devlet Orman Komitesi			-Balıkçılık Endüstrisi
			-Kollektif Çiftlikler Bir.

BASBAKAN YARDIMCISI (Ticaret ve Tüketim Malları Üretiminden Sorumlu)

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
			-Tüketici Koop. Bir.
			-Mahalli İşlet. Bir.
			-Hafif Sanayi Üretim Bir.
			-SAVDO-Devlet Tahvil Bir.
			-Tüketici Hizmetleri Birliği

BASBAKAN YARDIMCISI (Endüstri ve Enerjiden Sorumlu)

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
-Otomobil Ulaşımı	-Değerli Metaller	-Hafif Endüstri Kur.	-Özbekistan Ticaret Bir.
-Haberleşme	-Madencilik	-Ağaç-Kereste Kur.	-İhale Kontrat ve Tic. Bir.
-Enerji-Elektrifikasyon		-İşletme-Üretim Kur.	-Ulusal Hava Yolları Şir.
		-Metroloji (Ölçüm)	-Unlu Ürünler Dev. Bir.
		ve Sertifikasyon	-Özbekistan Petrol ve Gaz
		Merkezi	Şirketi
		-Standartlar Kurulu	-Değerli Metaller Şirketi
			-Hafif Sanayi Üretim Bir.
			-Yerel Endüstriler Birliği
			-Mobilya Endüstrisi Bir.
			-Tüketici Korporasyonu
			-Kimya Endüstrisi Birliği
			-Radyo-Elektronik Birliği
			-Kömür Üretim Birliği
			-Ortaasya D. Yolları Kur.
			-Tarımsal Araç-Gereç Ür.
			-Motorlu Taşıtlar ve
			Yedek Parça Üretim Bir.
			-Pamuk İşleme End.'ne
			Teknik Destek ve
			Araştırma Kurumu
			-Petrol Ürünleri Kurumu
			-Petrol ve Gaz Kurumu
			-Makina Üretim Kurumu
			-Elektronik ve Elektrikli
			Araç-Gereçler Üretimi

BASBAKAN YARDIMCISI (İnşaat ve Ulaşımdan Sorumlu)

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
-İnşaat Malzemeleri	-Araştırma ve	-Taşkent İnşaat	-Otomobil Ulaşımı
-Devlet İnşaat Kom.	Tasarım Enst.	Kurulu	Devlet Tahvil Kurulu
-Özel İnşaat İşleri	-İnşaat Komitesi	-Ortaasya	-Endüstriyel ve Kentsel
-Karayolları		Demiryolları	Yapı Kurumu
-Belediye Hizmetleri		-Yapı Elemanları	-Malzeme Üretim kurumu
-Haberleşme		Üretimi ve Tahsis	-Karayolları İnşaat ve
		Yönetimi	İşletme Kurumu
			-Sözleşme ve Tic. İşleri
			-Tesisler ve Özel İnşaat
			İşleri Kurumu
			-Hava Yolları

BASBAKAN YARDIMCISI (Bilim ve Kültür İşlerinden Sorumlu)

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
-Halk Eğitimi (İlk-Orta)	-Bilim ve Teknoloji Devlet Komitesi	-Devlet Arşivleri -Enformasyon Ajansı	-TV ve Radyo Yayım Şirketi -Sinema Şirketi
-Yüksek Öğretim	-Çevre Koruma ve Meteoroloji		
-Kültür	-Devlet Spor Komitesi -Basım ve Yayım Devlet Komitesi		

BASBAKAN YARDIMCISI (Sosyal Güvenlik ve Sağlıkta Sorumlu)

<u>Bağlı Bakanlıklar</u>	<u>Devlet Komitesi</u>	<u>Merkezi Birimler</u>	<u>Bağlı Birimler</u>
-Konut Bakanlığı	-Bilim ve Teknoloji	-Din İşleri	-Devlet Radyo-TV Yayım Şirketi
-Koruyucu Sağlık	-Beden Eğitimi ve Spor Komitesi	-Ulusal Enformasyon	-Devlet Sinema Şirk.
-Sosyal Sigorta			
-İş ve İşçi			
-Halk Sağlığı			
-Kültürel İşler			
-Halk Eğitimi			
-Devlet Yayın Komitesi			

KAYNAKÇA

- ADALI, Murat: "Yeniden Taşkent'e Doğru", Türkiye Günlüğü, Say 26, Ocak-Şubat 1994, s.98-100.
- ADLER, Alfred: "Rusya ve Türkistan Cumhuriyetleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Say 87, Aralık 1993, s.51-57.
- AHISKA TÜRKLERİ (Yazar Ad Yok); Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay. no: 1, Birinci Baskı, Ankara 1995.
- AKIN, İlhan F.: *Kamu Hukuku*, Beta Yay., 7. Bası, İstanbul 1993.
- AKINER, Shirin (Çev. Buzpınar, Tufan - Mutu, Ahmet): *Sovyet Müslümanları*, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- ALPER, Yusuf: "Azerbaycan ve Özbekistan'da On Gün", Türk Tarih Dergisi, Say 47, Kasım 1990, s.31-33.
- ANDİCAN, A. Ahad: *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yay., İstanbul 1996.
- AVRASYA DOSYASI; Sayı: 46, 35, 32, 45, 1995/1 - 1995/2.
- BEHAR, Büşra Ersanlı: "Bağımsızlık Kimliği: Yeni Türk Cumhuriyetleri'nde Kültürel/Siyasal Dönüşüm", Türkiye Günlüğü, Sayı:31, Kasım-Aralık 1994, s.102-114.
- BEHAR, Büşra Ersanlı: "Özbekistan İle İlişkilerimiz", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Yıl 3, Cilt 2, Say 7, Şubat 1995, s.30-31.
- BEHAR, Büşra Ersanlı (Yay. Haz.): *Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması*, Kültür Bakanlığı Yay., Birinci Baskı, Ankara 1995.
- BROWN, Bess: "Orta Asya: Beklenmedik Bağımsızlığın İlk Yılı", Yeni Forum, Nisan 1993, s.20-25.

ÇARIKÇI, Emin: *Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler*, Adım Yay., Birinci Baskı, Ankara 1996.

D'ENCAUSSE, Helene Carrere (Çev. Tekşen, Adnan): *Sovyetlerde Müslümanlar*, Ağaç Yay., İstanbul 1992.

DEVLET, Nadir: *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Ek Cilt, İstanbul 1993.

DOĞAN, Cemal: "Gönüllerdeki Karde Ülke Özbekistan", (Yaz Dizisi), Zaman, 13/14/15.1.1996, s.15.

THE ECONOMIST; "The Russians Say Goodbye to All That", September 4, 1993.

ERBAY, Yusuf: *Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri*, Birinci Baskı, Ankara 1996.

EXIM PAZAR; Ülke Raporu "Özbekistan", Yıl 2, Say 20, 1 Haziran 1995, s.29-31.

GÖKDEMİR, Feramiz: "Ağlatan Keşif", Türkiye, 8.5.1996, s.15.

GÖMEÇ, Saadettin: "Tarihte ve Günümüzde Özbekistan", Yeni Forum, Cilt 14, Sayı: 287, Nisan 1993, s.9-14.

GÖZE, Ayferi: *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yay., 5. Bası, İstanbul 1989.

GUMPEL, Werner: "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Politik Gelişme", Avrasya Etüdüleri, Cilt 1, Say 2, Yaz 1994, s.15-31.

GÜRBÜZ, Yaşar: *Anayasalar*, İstanbul 1981.

HALİLOVA, Hanım: "Rusya'nın İç ve Yakın Çevre Ülkelerine Yönelik Politikası", *Azerbaycan*, Yıl 46, Sayı 313, Ocak-Şubat 1997.

HAYİT, Baymirza: *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995.

INCIOĞLU, Nihal: "Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma", Bağımsızlığın İlk Yılları, 1. Baskı, Ankara 1994, s.105-142.

KABOĞLU, İbrahim Ö.: *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yay., 2. Baskı, İstanbul 1994.

KARIMOV, I. A.: *Basic Principles of Social, Political and Economic Development of Uzbekistan*, Report at the First Session of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, February 23, 1995, Tashkent, "Usbekiston", 1995.

KUT, Şule: "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları", Bağımsızlığın İlk Yılları, Ankara 1994, s.243-280.

MUMCU, Zehra (Haz.): *Özbekistan*, İstanbul Ticaret Odası Yay. no: 1992-26, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No: 4, İstanbul 1992.

MÜTERCİMLER, Erol: *21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul 1993.

ÖZBEKİSTAN, *Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Raporu, Ankara 1995.

ÖZBUDUN, Ergun - KÖKER, Levent (Çev.): *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara 1993.

ÖZDOĞAN, Günay Göksu: "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Uluslaşmanın Dinamikleri", Bağımsızlığın İlk Yılları, 1. Baskı, Ankara 1994, s.25-103.

POLAT, Abdurrahim: "Özbekistan: İstiklal Mücadelesinin Son Basamağ Devam Etmekte", Yeni Türkiye, Yıl 2, Say 9, Mayıs ve Haziran 1996.

REZAKİ, Sait (Çev.): *Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku*, Ankara 1976.

SABAH. 18.05.1996, s.14.

SALIH, Muhammed (Haz. Karakaş, Şuayb): *Türkistan Şuuru*, Ötüken Neş, İstanbul 1997

SARAY, Mehmet; *Özbek Türkleri Tarihi*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi: 4, Nesil Mat. ve Yay., İstanbul 1993.

ŞAHİN, Tahir Erdoğan ve diğerleri (Haz.): *Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topuluklar Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler*, Ankara 1993.

TOSUN, Selma: "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Durum", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Yıl 4, Sayı 11, 1997.

TÜRKIYEM; "Özbek-Mesket Çatışması ve Sovyet Planları", Sayı:14, Nisan 1990, s.5-6.

YALÇIN, Aydın: "Atayurt'da Arayışlar", Yeni Forum, Cilt 13, Say 278, Temmuz 1992, s.20-27.

YAMAN, Ertuğrul: "Özbekistan Cumhuriyeti'nde Genel Durum", Türk Dünyası, Yıl 2, Cilt 2, Say 5, Ocak 1994, s.15-16.

YAVUZ, M. Hakan: "Orta Asya'daki Kimlik Oluşumu: Yeni Kolonizatör Dervişler-Nurcular", Türkiye Günlüğü, Say 33, Mart-Nisan 1995, s.160-164.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ